

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН  
Кафедра міжнародного права та порівняльного правознавства

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

\_\_\_\_\_ Р.О. МАКСИМОВИЧ

« \_\_\_\_ » \_\_\_\_\_ 2022 р.

**ДИПЛОМНА РОБОТА**  
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ  
«МАГІСТР»  
спеціальності 293 «Міжнародне право»

Тема: **ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ  
СПЕЦІАЛЬНОГО ТРИБУНАЛУ ЗІ ЗЛОЧИНУ  
АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ**

Виконавець: НЕСТЕРЕНКО Станіслав Андрійович

Науковий керівник: к.ю.н., доцент ЛЕСЬ Ірина Олександрівна

Нормоконтролер: викладач ГОЛОВАТЕНКО Марина Юріївна

Київ, 2022

## ЗМІСТ

<b>ВСТУП.....</b>	<b>3</b>
<b>РОЗДІЛ 1. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ.....</b>	<b>7</b>
1.1. Поняття та склад злочину агресії у сучасному міжнародному праві...7	
1.2. Джерела міжнародного права щодо злочину агресії та відповідальності за нього.....21	
<b>РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ СУДОВИХ ОРГАНІВ ЗІ ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ.....</b>	<b>30</b>
2.1. Нюрнберзький трибунал.....30	
2.2. Токійський трибунал.....40	
<b>РОЗДІЛ 3. ЮРИСДИКЦІЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ТРИБУНАЛУ ЗІ ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ.....</b>	<b>49</b>
3.1. Міжнародно-правова кваліфікація діянь, вчинених РФ проти України як злочину агресії.....49	
3.2. Правові підстави та механізм створення Спеціального трибуналу зі злочину агресії РФ проти України.....59	
<b>ВИСНОВКИ.....</b>	<b>69</b>
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>	<b>73</b>

## ВСТУП

**Актуальність теми.** Триваюча загарбницька війна Російської Федерації проти України ведеться з жорстокістю, якої не було в Європі з часів Другої світової війни [1]. Застосування важкого озброєння в густонаселених районах спричинило тисячі жертв серед мирного населення. Продовжують з'являтися нові повідомлення про звірства проти мирного населення, включаючи страти та сексуальне насильство, нібито скоєні російськими військами на підконтрольних їм територіях.

З огляду на ці звинувачення у серйозних порушеннях міжнародного гуманітарного права, Парламентська асамблея повідомила міжнародне співтовариство про те, що виконавці військових злочинів і злочинів проти людяності, а також можливого геноциду, будуть притягнуті до відповідальності. Те ж саме має стосуватися і злочину агресії, який нібито вчинили лідери Російської Федерації [2].

Заклики створити спеціальний трибунал для переслідування злочину агресії з'являються з перших днів повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Хоча існує загальне розуміння, що Росія вчинила акт агресії проти України, пропонуються різні шляхи переслідування злочину агресії. Дехто вважає, що до Римського статуту слід внести поправки, щоб надати Міжнародному кримінальному суду (далі - МКС) повноваження переслідувати злочини агресії проти України, уповноваживши Генеральну Асамблею ООН передати справу до МКС [3]. Інші підтримують ідею спеціального трибуналу, однак не погоджуються з тим, чи він повинен мати суто міжнародний чи гібридний характер [4].

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Теоретичні та практичні аспекти питання причин та передумов збройної агресії РФ щодо Української держави у своїх працях розглядає старший науковий співробітник Ради з міжнародних відносин США, професор Джорджтаунського університету Чарльз Купчан, який вважає ключовою помилкою шлях до

розширення НАТО і розбудови безпекового порядку у Європі після закінчення холодної війни, що і стало головною причиною сьогоденного збройного конфлікту з боку РФ [5]. Схожої думки дотримується почесний професор Школи передових міжнародних досліджень Майкл Мандельбаум, який вважає що розширення кордонів НАТО змінило настрої в Російській Федерації з прозахідних на антизахідні, що створило деякий політичний контекст, який влада РФ використала для проведення своїх агресивних кампаній [6]. Американський вчений Роберт Каган вважає, що Російське вторгнення було відповіддю на природне розширення гегемонії Сполучених Штатів та їхніх союзників у Європі після закінчення холодної війни внаслідок прагнення країн Східної Європи, у тому числі і України, приєднатися до трансатлантичної спільноти [7].

Серед вітчизняних науковців слід згадати роботи Катерини Важної, яка досліджувала поняття агресивної війни [26]. Науковець зі Слобожанщини Ігор Касинюк присвятив свій науковий доробок питанням міжнародно-правового регулювання кримінальної відповідальності за злочин агресії [34].

З огляду на те, що війна досі триває, досліджувана нами проблема перебуває у своїй динамічній фазі, що безумовно підвищує актуальність обраної теми дослідження.

**Метою даного дослідження** є вивчення правових підстав та перспектив створення спеціального трибуналу зі злочину агресії РФ проти України.

Мета визначає наступні **завдання дослідження**:

1. визначити понятійний апарат та джерела міжнародного права щодо Спеціального трибуналу зі злочину агресії РФ проти України;
2. охарактеризувати особливості міжнародно-правового досвіду функціонування спеціальних судових органів зі злочину агресії на прикладі Нюрнберзького та Токійського трибуналів;
3. дослідити міжнародно-правову кваліфікацію діянь, вчинених РФ проти України як злочину агресії;

4. визначити правові підстави та механізм створення Спеціального трибуналу зі злочину агресії РФ проти України

5. встановити повноваження Спеціального трибуналу зі злочину агресії РФ проти України.

**Об'єктом дослідження** є міжнародні відносини, що визначають правові підстави та перспектив створення спеціального трибуналу зі злочину агресії РФ проти України.

**Предметом дослідження** є комплекс теоретико-правових уявлень щодо правових підстав та перспектив створення спеціального трибуналу зі злочину агресії РФ проти України.

**Методологічна основа роботи.** Для досягнення наукових результатів використані в поєднанні загальнонаукові, конкретно-наукові та конкретно-наукові методи. Крім того, в дослідницькому процесі також використано методи аналізу, узагальнення, дедукції, індукції, порівняння та структури системи.

Відповідно до загальнонаукового методу теоретичного дослідження, методологічною основою роботи є головне положення діалектичного методу пізнання, яке може відображати співвідношення теорії і практики, форму і зміст навчальних дисциплін. Дослідження та аналіз соціально-правових явищ, форм і процесів розвитку та якісної зміни права – сприяння визначенню точних концептуальних формулювань.

У ході дослідження проаналізовано та узагальнено філософські, теоретико-правові історичні та соціологічні дослідження, що відображають розвиток міжнародної правової системи.

Проведено дослідницьку правову оцінку існуючих правових підстав та перспектив створення Спеціального трибуналу зі злочину агресії РФ проти України з використанням індуктивної та експертної оцінки.

**Апробація результатів дослідження.** Окремі наукові результати дослідження були апробовані та опубліковані у межах наступних науково-практичних конференціях:

- «Поняття та склад злочину агресії у сучасному міжнародному праві» (СХІ Міжнародна інтернет-конференція «Жовтневі наукові читання», м. Івано-Франківськ);

- «Міжнародно-правова кваліфікація діянь, вчинених РФ проти України як злочину агресії» (Круглий стіл «Європейські стандарти освітніх програм: молодь і наука», м. Київ).

**Структура дипломної роботи** визначена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків та списку використаних джерел (101 найменування). Загальний обсяг дипломної роботи – 85 сторінок, у тому числі список використаних джерел – 13 сторінок.

## РОЗДІЛ 1. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ

### 1.1. Поняття та склад злочину агресії у сучасному міжнародному праві

Підтвердження злочинності агресивної війни - як злочин проти миру - вперше з'явилося в Статуті Міжнародного військового трибуналу 1945 року. Поряд із військовими злочинами та злочинами проти людяності вони утворювали тріаду юрисдикції першого органу міжнародного кримінального правосуддя.

Вирок Трибуналу чітко охарактеризував цю ідею: «Розв'язування агресивної війни є не просто злочином міжнародного характеру – він є найтяжчим міжнародним злочином, який відрізняється від інших військових злочинів лише тим, що він містить у собі в сконцентрованому вигляді зло, що міститься у кожному з інших» [8].

Віднесення до юрисдикції Міжнародного військового трибуналу (далі - МКС) у Нюрнберзі злочинів проти світу було новелою в міжнародному праві. Відповідно до ст. 6 (а) Статуту МКС, під ними розумілося «планування, підготовка, розв'язування або ведення агресивної війни, або війни в порушення міжнародних договорів, угод чи запевнень, або участь у загальному плані чи змові, спрямованих на здійснення будь-якого з вищевикладених дій».

Поняття агресії народжувалося в умовах боротьби та протистояння між чотирма державами-переможцями на Лондонській конференції, учасники якої за узгодження різнорідних проектів ухилилися від вирішення проблеми дефініції «агресивної війни» або «агресії» [9].

Незважаючи на те, що формулювати визначення агресивної війни так і не вдалося, Трибунал у вирокі все ж таки продемонстрував деякі підходи до цього визначення при характеристиці агресивних дій Німеччини, вживаючи терміни «захоплення», «вторгнення», «агресія», «агресивна війна». При цьому, у всіх випадках (крім Австрії та Чехословаччини), МКС кваліфікував

напад Німеччини як «агресивну війну». Напад на Австрію та Чехословаччину він характеризує як «акт агресії» та «агресивний акт», констатує, проте факт окупації обох держав. Причиною цього стало те, що в трактуванні Трибуналу агресія проти цих держав розглядається як перший крок на шляху реалізації «великої програми агресії». Крім цього, на думку МКС, агресивна війна здійснюється із застосуванням збройної сили, на відміну від агресивних актів [8].

Судом було зазначено, що насамперед, слід зазначити, що принцип *nullum crimen sine lege* не є обмеженням державного суверенітету, це загальний принцип правосуддя. Цілком очевидно, що мають бути покарані ті, хто, порушуючи договори та гарантії, напав на сусідні держави без оголошення війни. За таких умов агресор повинен знати, що він неправомірно діяв.

Суд у Нюрнбергу довів, що війна, розв'язана Німеччиною, була явно агресивною, вона могла не перетворитися на війну, що охопила майже весь світ, і зумовила скоєння незліченних злочинів як проти законів і звичаїв війни, так і проти людяності. У ст. 5 (а) Статуту Токійського військового трибуналу «злочин проти миру» мав аналогічне загально визначення [10].

Крім цих трибуналів, злочин агресії вводився у ст. II 1 (а) Закону № 10 Контрольної Ради, який став правовою основою для судового розгляду дій військових злочинців, які мають нижчі військові звання в іноземних трибуналах окупованої зони Німеччини. Резолюція ГА ООН від 11 грудня 1946 р. підтвердила Нюрнберзькі принципи (прийняті Комісією міжнародного права 1950 р. [11]). В положеннях зазначалося, що злочини проти миру, військові злочини та злочини проти людства були охарактеризовані як «злочини, які караються за міжнародним правом».

23 вересня 2016 року документи про ратифікацію депонували одразу дві держави – Чилі та Нідерланди; у червні того ж року поправки ратифікувала Палестина. Станом на 1 листопада 2016 року, зобов'язання щодо цих доповнень до Статуту загально прийняли 32 держави [12].



Оскільки на конференції у Римі 1998 року визначення «агресії» прийняти не вдалося, було вирішено продовжити роботу в рамках Підготовчої комісії МКС, а потім, з 2003 року і на Асамблеї держав-учасниць. Остання підготувала проект визначення та у 2009 році винесла його на розгляд Конференції з Огляду Римського Статуту МКС, що відбулася у Кампалі (31 травня – 11 червня 2010 року). Робота тривала 12 років.

Оглядова Конференція (скликана Генеральним секретарем ООН після семи років з дня набрання чинності Статутом) прийняла поправки, що включають визначення «злочин агресії» та умови настання юрисдикції щодо неї. Підсумковий документ зумовив значення Конференції як найважливішої віхи в еволюції системи міжнародного кримінального правосуддя, закладеної в Римі 17 липня 1998 року [13].

Асамблея держав-учасниць зіткнулася з труднощами під час роботи над визначенням. Крім іншого, далася визнаки відсутність практики застосування норм про відповідальність за агресію на міжнародному та національному рівні з 1947 року (коли закінчили роботу «окупаційні трибунали»). Стаття 8 визначає злочин агресії як «планування, підготовку, ініціювання або здійснення особою, яка може ефективно здійснювати контроль або керувати політичними або військовими діями держави, акте агресії». Таким чином, за основу визначення береться формулювання «злочинів проти миру» ст. 6 а) Статуту Нюрнберзького трибуналу. Незважаючи на деяку архаїчність визначення, воно міцно увійшло в полотно міжнародного звичаєвого права, і держави його відтворили.

Друга частина визначення (також у п.1) відтворює таку істотну рису діяння, як «злочин керівництва». Зауважимо, що цей елемент звужує охоплення злочинів, які можуть вчинятися і особами, які мають політичний вплив, але не займають державних постів, або великими магнатами [14].

У зв'язку з цим зазначимо, що Кодекс злочинів проти миру та безпеки людства, ухвалений Комісією міжнародного права у 1996 році, не розкриває поняття «агресії» з метою кримінального переслідування індивідів.

Але у ст.16 вказується, що особа, яка, як керівник чи організатор, брала активну участь або віддавала наказ щодо планування, підготовки, розв'язування або ведення агресії, вчиненої державою, несе відповідальність за злочин агресії [11].

Елементи «злочину агресії», прийняті також Конференцією, відповідно до ст. 9 Римського Статуту повинні допомагати Суду в розумінні та тлумаченні цього злочину; вони є додатковим джерелом застосування права Судом [12]. Слід керуватися ст. 31(3)(а) Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року та розглядати їх як подальшу угоду між сторонами щодо тлумачення договору або застосування його положень, оскільки вони мають консенсуальну основу.

Наступна риса злочину – пороговий рівень – широко обговорювалася і при прийнятті Конференцією як додаток III «Поняття» (Understandings). Визначення містить вимогу, що акт агресії повинен, в силу свого характеру, серйозності та масштабів бути явним порушенням Статуту ООН.

У зв'язку з цим висловлювалися зауваження у тому, що це суперечить статті 2(4) Статуту ООН, оскільки будь-який акт агресії несумісний зі Статутом і з визначенням агресії 1974 р. Хоча держави під час ратифікації поправок висловили позицію у тому, що «Поняття» відображають консенсус серед держав-учасниць (на думку деяких учених, вони повинні переважати над визначенням [15]). На нашу думку, це не збігається із існуючим режимом ст.31 Віденської конвенції 1969.

Метою встановлення співвідношення індивідуальної поведінки з актом агресії держави є пункт 2 ст. 8, де акт агресії визначений як «застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави або якимось іншим чином, несумісним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй». Це відтворення п.1 поняття агресії (Резолюція. 3314 (XXIX) ГА ООН від 14 грудня 1974 р.) доповнено переліком дій, згаданих у Резолюції: «... Будь-яка з наступних дій, незалежно від оголошення війни, кваліфікуватиметься у відповідно до

Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 14 грудня 1974 року як акт агресії:

а) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація, який би тимчасовий характер вона не носила, яка є результатом такого вторгнення або нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили на території іншої держави або її частини;

б) бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави;

в) блокада портів або берегів держави збройними силами іншої держави;

г) напад збройними силами держави на сухопутні, морські або повітряні сили або морські та повітряні флоти іншої держави;

д) застосування збройних сил однієї держави, що знаходяться на території іншої держави за угодою з державою, що приймає, порушуючи умови, передбачені в угоді, або будь-яке продовження їх перебування на такій території після припинення дії угоди;

е) дії держави, що дозволяють використовувати іншій державі свою територію для вчинення акту агресії проти третьої держави;

є) засилання державою або від імені держави збройних банд, груп, іррегулярних сил чи найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, що мають настільки серйозний характер, що це рівносильно переліченим вище актам або його значній участі в них» [16].

Таким чином, назване визначення, що стосується визначення державного акту агресії, повністю слідує основним пунктам поняття 1974 року. На жаль, до переліку дій не увійшли такі акти, як широкомасштабні напади недержавних суб'єктів чи застосування ядерної, хімічної та біологічної зброї, що, на наш погляд, уже стало нормою міжнародного права. Однак припускаємо, що причина їх не включення – побоювання щодо можливості досягнення компромісу щодо загального визначення.

На відміну від військових злочинів і злочинів проти людяності, з приводу складів яких у авторів Статуту Нюрнберзького Міжнародного військового трибуналу суттєвих розбіжностей не виникало, злочини проти світу були новелою в міжнародному праві - причому, новелою далеко не беззаперечною. Може скластися враження, що і в ході самого Нюрнберзького процесу злочини проти світу були «вторинними» по відношенню до інших злочинів, щодо яких Трибунал мав юрисдикцію, - злочинам проти світу присвячена всього 21 сторінка вироку Трибуналу [17].

Міжнародний військовий Трибунал для Далекého Сходу (Токійський трибунал) присвятив злочинам проти світу 1079 сторінок свого вироку - що, на наш погляд, свідчить про зміну «статусу» цих злочинів у міжнародному праві. Звісно ж, більшість суддів Токійського трибуналу дійшли висновку, що без злочинів проти світу неможливим виявилось б і скоєння військових злочинів і злочинів проти людяності, і саме тому Токійський трибунал приділив злочинам проти світу таку значну увагу.

Обвинувачені залучалися до кримінальної відповідальності за злочини проти світу і в ході так званих «наступних Нюрнберзьких процесів», але в цих процесах суди винесли і чимало виправдувальних вироків насамперед, тому що підсудні не входили до вищих ешелонів політичної чи військової влади нацистської Німеччини і, відповідно, не могли знати деталі агресивного наміру Гітлера та інших високопоставлених керівників Третього рейху, засуджених за злочини проти миру Міжнародним військовим трибуналом у Нюрнберзі.

Поряд із застосуванням сили недержавними суб'єктами (стаття 8 bis (2)(g)), за межами юрисдикції Міжнародного кримінального суду залишаються, як мінімум, наступні ситуації застосування сили:

- застосування сили відповідно до міжнародного права, оскільки воно не буде агресією за визначенням. Найбільш очевидними прикладами міжнародно-правомірного застосування сили є винятки, прямо передбачені Статутом ООН (статті 42 і 51), а також пов'язані з ними по суті - насамперед,

відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Єдність в ім'я миру» і з метою реалізації національно-визвольними рухами принципу рівноправності та самовизначення народів;

- оскільки Міжнародний кримінальний суд матиме юрисдикцію лише стосовно ситуацій «грубого порушення статуту Організації Об'єднаних Націй», менш однозначні ситуації - такі, як військовий захист співвітчизників за кордоном, «гуманітарна інтервенція» або навіть так звана «інтервенція з метою встановлення демократії» - швидше за все, не розглядатимуться як акти агресії у розумінні Римського статуту; - у статті 8 bis (2) у числі прикладів актів агресії не згадуються напади із застосуванням комп'ютерних технологій (кібератака). Зрозуміло, такі напади були технічно неможливі в 1974 році, коли була прийнята резолюція Генеральної Асамблеї 3314 (XXIX), але вони стали можливими в результаті подальшого розвитку науки і техніки, і військова небезпека таких нападів досить істотна. Можна припустити, що кібернапади охоплюються пунктом (b) статті 8 bis (2) у частині «застосування будь-якої зброї», але, по-перше, комп'ютери як такі не відповідають визначенню «зброї», і, по-друге, кібернапади здійснюються не «проти території» держави, а проти електронних систем, що не відповідає повною мірою стандартним визначенням державної території;

- у статті 8 bis (2) також не згадуються напади на космічні об'єкти держав. У пункті (d) згадується напад «збройними силами держави на сухопутні, морські чи повітряні сили або морські та повітряні флоти іншої держави», але об'єктів, запущених у космічний простір, у цьому переліку немає. Незрозуміло, чи буде у разі нападу на космічний об'єкт держави застосовуватись пункт (b), оскільки Договір про принципи діяльності держав з дослідження та використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, від 27 січня 1967 року не характеризує космічні об'єкти як «територію» держави, до реєстру якої занесено об'єкт. Стаття VIII Договору говорить, що «держава-учасниця Договору, до реєстру якої занесений об'єкт, запущений у космічний простір, зберігає юрисдикцію та контроль над таким

об'єктом і над будь-яким екіпажем цього об'єкта під час їх перебування у космічному просторі, в тому числі і на небесному тілі. Права власності на космічні об'єкти, запуснені в космічний простір, включаючи об'єкти, доставлені або споруджені на небесному тілі, і на їх складових залишаються незайманими під час їх перебування в космічному просторі або на небесному тілі, або після повернення на Землю». Однак, згадки «юрисдикції», «контролю» і «прав власності» необов'язково означають, що об'єкти випущені в космічний простір, являють собою частину території держави. Більше того, у статтях V і VII того ж Договору термін «територія» використовується в його загальноприйнятому сенсі, - що також передбачає, що укладачі тексту Договору не мали наміру охопити даним терміном об'єкти, запуснені в космічний простір. Таким чином, напад на космічний об'єкт держав не буде актом агресії за змістом статті 8 bis (2) Римського статуту.

Нюрнберзька і Токійська модель визначення злочину агресії справила суттєвий вплив на багато національних актів кримінального законодавства. Щонайменше 15 держав реалізували цю законодавчу модель. «Нюрнберзька і Токійська модель» імплементована, наприклад, у кримінальних законах Азербайджану, Вірменії, Білорусі, Німеччини, Грузії, Казахстану, Латвії, Молдови, Польщі, РФ, Сербії, Таджикистану, Узбекистану, України та Чорногорії. Таким чином, вона втілює один із найпоширеніших підходів до криміналізації агресії на національному рівні.

Нормативним джерелом даного підходу територіальної незалежності до криміналізації агресії є стаття 2(4) Статуту ООН, яка прямо згадує у чисельності охоронюваних нею інтересів «територіальну недоторканність або політичну незалежність будь-якої держави»: «Всі Члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в їхніх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і якимось іншим чином, несумісним з Цілями Об'єднаних Націй». Є додаткове посилання на Цілі

Об'єднаних Націй», з яких можуть виникати інші відповідні інтереси, що охороняються. Ця законодавча модель не менш авторитетна, ніж «Нюрнбергська та Токійська модель», оскільки в її основі лежить імперативна норма загального міжнародного права [18]. У той час як «Нюрнберзька і Токійська модель» засновані на міжнародному праві, яке діяло до набрання чинності Статуту ООН, «модель територіальної недоторканності чи політичної незалежності» заснована на одному з принципів Статуту.

Історичною та міжнародно-правовою основою першої моделі криміналізації агресії на національному рівні є Статут Нюрнбергського Міжнародного військового трибуналу стаття 6(а): «Планування, підготовка, розв'язування або ведення агресивної війни або війни з порушенням міжнародних договорів, угод або заповідей, або участь у загальному плані чи змові, спрямованих на здійснення будь-якої з вищевикладених дій». Стаття 5(а) Статуту Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу: «Планування, підготовка, розв'язування або ведення оголошеної або неоголошеної агресивної війни або війни, що порушує міжнародне право, договори, угоди чи заповідей, або ж участь у спільному плані чи змові з метою здійснення будь-якої з вищезгаданих дій» [19].

Незважаючи на суттєві недоліки, такі, як обмеження меж криміналізації виключно масштабними агресивними війнами, відсутність недвозначного визначення «агресивної війни» у відповідних джерелах міжнародного права і недостатньо ясна відмінність між «агресивними війнами» і «війнами в порушення міжнародних договорів, угод або заповідей».

У міжнародному кримінальному праві та в переважній більшості національних систем кримінального права основою та необхідною передумовою притягнення осіб до відповідальності є наявність складу злочину, тобто матеріальних ознак (тобто об'єктивної сторони) та психологічного фактору (тобто суб'єктивна та об'єктивна сторони) злочину [94]. До складу злочину входять саме діяння та його наслідки, а також будь-

які інші супутні обставини, визначені поняттям злочину в міжнародному праві, охоплюючи всі умови, що визначають зовнішній прояв злочину, вихідною точкою якого є кримінальне діяння. Це відображення конкретного злочину, що може вимагати накладення конкретних наслідків, а також наявність інших обставин, які за своєю суттю не мають безпосереднього відношення до діяння чи його наслідків [95].

Для кожного міжнародного злочину необхідна об'єктивна наявність певного діяння, дії, або бездіяльності, якщо це передбачено визначенням злочину, а відповідно до конструкції більшості злочинів обов'язковість наявності наслідків такого злочину презюмується. Це може включати шкоду або небезпеку для охоронюваних прав [96]. Окрім наявності злочинного діяння та конкретних наслідків діяльності, міжнародне кримінальне право передбачає і вимагає наявності додаткових об'єктивних обставин, які можуть мати фактичний характер, тобто пов'язані з наявністю фактичних обставин під час вчинення або нормативного оформлення складу злочину, тобто вимога передбачити паралельне застосування міжнародно-правових норм, які регулюють відносини за наявними фактичними обставинами і діють під час вчинення злочину.

Згідно з міжнародним кримінальним правом, індивідуальна кримінальна відповідальність виникає внаслідок певного психологічного ставлення суб'єкта-злочинця до дії чи бездіяльності, що становить злочин, і це психологічне ставлення є психологічним елементом складу злочину. Суб'єктивні передумови щодо злочинного характеру поведінки включені у визначення певних злочинів, що виявляється у використанні «умислу знищення» або «умисного вбивства» та «умисного заподіяння страждань»[97], практика Міжнародного кримінального суду та положення Римського статуту[30] це підтверджують. За звичаєвим міжнародним правом для встановлення наявності злочину як матеріальний, так і формальний елементи повинні існувати одночасно, бути повністю узгодженими та взаємопов'язаними [98].



Окрім конститутивних ознак злочину агресії, які потребують окремого аналізу, слід звернути особливу увагу на суб'єкт злочину агресії, який прямо зазначений у його визначенні, але не наведені його ознаки, відсутність необхідних характеристик суб'єкта, специфічних у справах, що аналізуються, робить наявність міжнародно-правової основи та основи для доведення наявності злочину неможливим. Злочин агресії може вчинити лише той, хто може реально керувати актом агресії, шляхом політичних чи військових дій держави цей злочин переходить у виключне поле дій високопоставлених осіб, які мають широкі повноваження та практичні можливості організації злочинної діяльності на міжнародному рівні.

Як зазначив В. Лунєєв, злочинна поведінка високопосадовців має певні ознаки, які чітко відрізняють їх від інших нормативних злочинних діянь, а саме: злочини, вчинені такими особами, є невіддільними та впливають на поведінку держави; їх соціальний статус дає їм можливість впливати на велику кількість підлеглих, що часто призводить до відсутності свідків або осіб, зацікавлених у їх переслідуванні чи звинуваченні, надає значні політичні, економічні та людські ресурси для організованої злочинної діяльності [99].

Враховуючи те, що статuti міжнародних трибуналів і міжнародне звичаєве право не містять переліку прикладів чи вказівок для визначення конкретних повноважень, їх існування кваліфікувалося б як визначення особи як можливого суб'єкта злочину агресії для визначення «політичних чи «військових дій», здатних визначати загальний напрямок національного розвитку, визначення національної ідеології (за наявності) тощо, впливати на створення національних правових норм та їх подальшу реалізацію, затверджувати склад і управління національними збройними силами, організувати оподаткування з метою забезпечення діяльності державного апарату, прийняття рішень щодо приєднання країни до міжнародних угод тощо [100].

На відміну від звичайного злочину, для його відповідальності необхідна наявність усіх істотних ознак складу злочину, а саме злочинного діяння, конкретних наслідків, причинного зв'язку між ними та наявності конкретних обставин, тобто злочин нападу з матеріальним складом - це злочин із граничним складом, у якому момент закінчення злочину пов'язаний із здійсненням діяння, яке за своїм загальнокримінально-правовим змістом є попередньою злочинною діяльністю з особливим наявністю певних додаткових обставин.

Для аналізу злочину, який є усіченим злочином, а саме злочину агресії, слід звернути особливу увагу на те, чи є психічний елемент у різних стадійних частинах злочину, тобто самостійна структурна частина матеріального елемента, оскільки це необхідно для визначення стадії поведінки, яка не є безпосереднім фактичним вчиненням злочину. Для вчинення злочину необхідний умисел та усвідомлення такої поведінки. У випадку злочину агресії особа повинна мати прямий умисел на вчинення акту агресії (так званий «*mens rea*») ще до фактичного здійснення будь-якої запланованої дії, оскільки особа, яка формує прямий умисел, має можливість взяти під свій контроль армію або політичні дії держави щодо застосування сили проти іншої держави є відправною точкою першої кримінальної стадії, зазначеної у злочині агресії, – його плану. На етапі планування, у свою чергу, беруть участь високопоставлені політики, які визначають кінцеві цілі запланованої політичної програми та кампанії, ключові військові посадовці, які розробляють стратегічні військові механізми для досягнення цих цілей, а також юристи, дипломати та ідеологи. Це має гарантувати, що майбутнє кампанії має максимальну легітимність, як усередині країни, так і на міжнародному рівні, і повертають громадську думку на свою користь [101]. Беручи до уваги пряме значення у визначенні злочину агресії, доки доведено прямий умисел вищих військових і політичних посадових осіб країни, яка бере участь, її планування є злочинним діянням згідно з міжнародним правом, незалежно від подальшого процесу запланованого акту агресії.

Подальша реалізація кампанії вчинення злочину агресії триває на підготовчому етапі його реалізації, який на практиці практично невіддільний від етапу планування, але має свої особливості, оскільки включає виконання практичних дій для досягнення узгоджених цілей, створення практичних умов та вчинення злочинів, організаційні заходи, що мають склад злочину за матеріальними ознаками. У контексті злочину агресії створення практичних умов включає придбання, транспортування та встановлення зброї та військової техніки, вжиття заходів щодо переходу до військової економіки, видалення фізичних об'єктів, які можуть у майбутньому заважати заплановане переміщення військ, встановлення оборонних споруд та організація реалізації заходів може передбачати підготовку та впровадження необхідного законодавства, здійснення повної або часткової мобілізації, забезпечення того, щоб пересування військ і військової техніки відповідало військовим планам, евакуація цивільного населення зі стратегічних районів і переговори з військовими союзниками.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що прямий умисел, сформований на стадії планування, більш чітко і точно виражається на стадії підготовки, а коло можливих суб'єктів злочину агресії розширюється за рахунок поведінки військових і цивільних ієрархій, які беруть участь у підготовці агресії. Кількісно, щоб кваліфікувати останню, необхідно оцінити наявність у них психологічного елементу агресії, що можна зробити, проаналізувавши роль позиції кожної людини в механізмі агресії, підготовці агресії, тому що якщо ця роль у підготовці настільки важлива, що її не можна довірити комусь на іншій посаді, тоді буде вважатися, що існують характерні ознаки злочину суб'єкта агресії.

Фаза ініціювання злочину агресії вважається наявною, коли є наказ здійснити акт агресії, і, як і попередньої фази, цієї фази не існує, повинні бути наслідки і бути ідентифікованими як злочини під час їх здійснення, і, крім того, такі наслідки можна припустити на практиці, оскільки їх прояви

включатимуть порушення територіальної цілісності, політичної незалежності, суверенітету та інших подій, які захищаються законом.

Організація Об'єднаних Націй є неподільним атрибутом нації. Важливо зазначити, що з моменту початку злочину агресії наступне застосування сили не оцінюється на предмет законності для цілей права війни, оскільки ця класифікація не має правових наслідків для мети злочину агресії, в якому початкове рішення, план і, отже, початок його застосування акту сили є незаконним, хоча можуть бути зроблені подальші спроби продемонструвати, що застосування сили відповідає вимогам міжнародного права. Щодо можливих суб'єктів злочину на цій стадії, за аналогією з попередньою стадією, необхідно аналізувати ступінь причетності осіб та оцінку умисності їхніх дій, а також наявність відповідних психологічних елементів, діапазон повноважень кожної конкретної посади та реальна можливість віддавати накази про початок актів агресії.

Беручи до уваги специфіку того, що являє собою усічений злочин, злочин агресії вважається таким, що стався під час злочинного діяння, тобто на початку акту агресії, незважаючи на будь-які подальші дії. На більш глибокій стадії це фактично не впливає на юридичне визначення злочину агресії на рівні нормативної системи звернення до права війни, але матеріальні наслідки злочину агресії не зачіпаються. Злочин агресії буде важливою умовою для визначення його тяжкості та масштабу, що безпосередньо впливатиме на визначення ступеня відповідальності суб'єкта за злочин.

На різних етапах умисного та свідомого вчинення злочину агресії його суб'єкт також повинен мати відповідну психологічну установку та намір не лише розпочати військові дії чи застосувати силу, а й застосувати силу як засіб досягнення конкретних цілей.

Нормативна система сучасного міжнародного права та спеціальний Статут ООН забороняє здійснювати військову окупацію, захоплювати територію, передавати територію однієї країни іншій, символізуючи той

факт, що застосування сили не тільки порушує статтю 2( 4) Статуту Організації Об'єднаних Націй, але також є грубим, серйозним і масовим за своєю суттю.

Положення міжнародного звичаєвого права, міжнародно-правові документи та практика міжнародних трибуналів довели, що у підтримці міжнародного миру та безпеки існують два рівні формування та паралельного існування, а саме заборона застосування сили міжнародним правом і відповідальність держави за здійснення її серйозних порушень, тобто відповідальність за акти агресії, і відповідальність осіб перед державою за такі дії.

Беручи до уваги загальне визнання звичаєвого характеру міжнародного права, що забороняє застосування сили, практику та розуміння того, що є злочином агресії, а також очікуване набрання чинності поправками до Римського статуту, Міжнародний кримінальний суд зможе здійснювати основу юрисдикції щодо злочину агресії, необхідність у терміновому порядку - на практичному рівні проаналізувати можливість конкретних пропорцій цих двох форм відповідальності, а також умови індивідуальної кримінальної відповідальності держави за порушення норм міжнародного права, що забороняють застосування сили.

Враховуючи вище викладене, можна констатувати, що виходячи з різноманіття моделей імплементації злочину агресії та інших злочинів проти світу в національні кримінальні закони, можна стверджувати, що на сучасному етапі склад злочину агресії в міжнародному звичайному праві ще не сформовано. У той же час можна припустити, що з часом такий міжнародний звичай може сформуватися під впливом визначення злочину агресії для цілей Римського статуту.

## **1.2. Джерела міжнародного права щодо злочину агресії та відповідальності за нього**

Питання про злочин агресії завжди було актуальним для міжнародно-правової доктрини та практики. Переважна більшість юристів згодні щодо того, що головною відмінністю сучасного міжнародного права є відповідальність за агресію. Агресія – найсерйозніший міжнародний злочин[20].

Як зазначає Ю. А. Решетов, сам термін «міжнародний злочин» виник спочатку, щоб характеризувати агресивну війну [21]. Юристи-міжнародники справедливо відносять норми, що забороняють агресію, до імперативних норм сучасного загального міжнародного права, відхилення від яких є неприпустимим.

Уявлення про протиправність агресивної війни було притаманне міжнародному праву від часу його зародження. У працях «батьків міжнародного права» класичного періоду (Ф. де Вітторія, Б. Айала, Г. Гроцій) говорилося, що справедливою, дозволеною війною може бути лише війна, розпочата у відповідь порушення права [22].

Паралельно розроблялася інша концепція розуміння війни, у тому числі й агресивної, яка визнавала дозволеність будь-якої війни через те, що війна є боротьбою між націями, отже, всі війни мають розглядатися як законні [23].

Заборона «агресивних війн» була текстуально закріплена в Гаазьких конвенціях 1899 і 1907 років про мирне вирішення міжнародних спорів та в Паризькому пакті про відмову від війни як знаряддя національної політики (Пакті Бріана-Келлога) 1928 р. У Гаазьких конвенціях 1899 та 1907 рр. було заявлено, що сторони «шукатимуть найефективніші засоби забезпечити народам міцний світ», а також підписано протоколи про наміри мирного врегулювання міжнародних суперечок [24].

До закінчення Першої світової війни звернення до війни незалежно від її цілей розглядалося як невід'ємне право кожної держави (*jus ad bellum*), як найвищий прояв її суверенітету у міжнародних відносинах. Це право охоронялося всією системою принципів та норм міжнародного права. За

підсумками Першої світової війни було прийнято низку документів, у яких юридично заборонялася агресивна війна або пропонувалася така заборона.

Статут Ліги Націй став першим документом, де на міждержавному рівні містилося зобов'язання не вдаватися до війни як засобу вирішення міжнародних спорів (ст. 10). Ст. 11 Статуту свідчила, що «... будь-яка війна чи загроза війни, якщо вона зачіпає прямо когось із членів Ліги, цікавить Лігу загалом...», і «... остання має вжити заходів, здатних дійсним чином захистити світ націй» [25].

Проблема агресивних воєн поза законом обговорювалася в Лізі Націй та на різних міжнародних конференціях, Про необхідність заборони та про злочинність агресії згадувалося у проекті Договору про взаємодопомогу від 15 серпня 1923 р., у Женевському протоколі про мирне вирішення суперечок від 2 жовтня 1924 р. (обидва ці документи так і не набули обов'язкової сили).

24 вересня 1927 р. Асамблея Ліги Націй прийняла спеціальну декларацію, яка проголосила, що будь-яка агресивна війна є і залишається забороненою і становить міжнародний злочин. Практичне значення цієї декларації зводилося нанівець тим, що Статут Ліги Націй не тільки не містив прямої заборони агресії, а й допускав (ст. ст. 12, 13 та 15) звернення до війни за умови дотримання деяких формальних вимог, що по суті легалізувало війну.

Агресією у Статуті визнавався лише напад, скоєний його виконавцями. Першим реальним кроком на шляху заборони агресії та оголошення її поза законом став Паризький пакт від 27 серпня 1928 р., в якому засуджувалося звернення до війни для врегулювання міжнародних суперечок, проголошувалася відмова від війни як знаряддя національної політики. Не можна не наголосити й на тому, що цей документ вперше встановив відповідне багатостороннє зобов'язання держав про відмову від застосування збройної сили. Тим самим Паризький пакт пішов безсумнівно далі Статуту Ліги Націй у цьому питанні, проте його практичне значення послаблювалося

тим, що положення, які містилися в ньому, не були підкріплені ефективною системою санкцій на випадок порушення [26].

Істотним недоліком Пакту Бріана-Келлога слід визнати наявність застережень, які надавали державам можливість ухилитися від взятих на себе зобов'язань. У лютому 1933 р. на Конференції із роззброєння в Женеві СРСР представив проект Декларації про визначення нападаючої сторони. Радянський проект передбачав, що нападаючою стороною в міжнародному конфлікті буде визнана та держава, яка першою зробить одну з наступних дій: оголосить війну іншій державі, збройні сили якої, хоч і без оголошення війни, але вторгнуться на територію іншої держави; збройні сили якого бомбардують територію або свідомо атакують морські та повітряні судна іншої держави тощо; встановлення морської блокади берегів чи портів іншої держави. Однак конвенція про визначення нападаючої сторони так і не була прийнята, хоча запропоноване визначення лягло в основу Лондонських конвенцій про визначення агресії, укладених СРСР у 1933 р. з 11 сусідніми державами, а також вплинуло на низку міжнародних угод, укладених іншими державами (наприклад, Міжамериканський договір про ненапад та погоджувальну процедуру 1933 р., Міжамериканська конвенція про неутручання 1936 р.). Пакт про Балканську Антанту 1934 р. прямо посилався на визначення агресії, що у Лондонських конвенціях 1933 р. На Нюрнберзькому процесі над головними військовими злочинцями це визначення було визнано «одним з найбільш авторитетних джерел міжнародного права» [27].

У міжнародному праві післявоєнного періоду продовжилося формування розуміння агресії як найбільш тяжкого злочину проти світу, вчинення якого має тягнути індивідуальну відповідальність з міжнародного кримінального права.

Після Другої світової війни у Проекті Конвенції про заснування Суду ООН з військових злочинів Комісії ООН з військових злочинів передбачалося, що такий Суд здійснюватиме лише переслідування осіб, які



«діють із дозволу, або посилаючись на дозвіл, або за згодою з державою або політичною організацією, що беруть участь у війні або військових діях проти однієї з Високих Договірних Сторін або у ворожій окупації території однієї з Високих Договірних Сторін» [28]. Іншими словами, персонал держав-союзників не міг зазнавати судового переслідування з боку такого суду, хоч би як жорстоко він діяв.

Під час розробки Статуту ООН у нього було включено визначення агресії, хоча відповідні пропозиції вносилися низкою делегацій на Сан-Франциській конференції. Статут ООН зобов'язує її членів вирішувати всі свої суперечки лише мирними засобами (п. 3 ст. 2), не допускаючи жодних винятків із цього принципу, та утримуватись у своїх міжнародних відносинах від погрози силою чи її застосування проти територіальної недоторканності чи політичної незалежності будь-якого держави чи будь-яким іншим чином, несумісним з цілями ООН (п. 4 ст. 2). Застосування державою сили допускається лише в крайніх випадках: при здійсненні права на індивідуальну або колективну самооборону, якщо відбудеться збройний напад на члена ООН, і лише доти, доки Рада Безпеки не вживе заходів, необхідних для підтримки міжнародного миру та безпеки (ст. 51), або при здійсненні за рішенням Ради Безпеки примусових заходів, спрямованих на запобігання та усунення загрози миру та придушення актів агресії (ст. ст. 39, 41-43, 48) [29].

Радянський проект визначення агресії 1969 р. у п. 5 передбачав, що збройна агресія є міжнародним злочином проти миру, що тягне за собою політичну та матеріальну відповідальність держав, а також кримінальну відповідальність винних у цьому злочині осіб.

У 1974 р. Генеральна Асамблея ухвалила Резолюцію про визначення агресії, яка встановила, що «агресивна війна є злочином проти міжнародного світу і тягне за собою міжнародну відповідальність» (ст. 5(2)).

У резолюції Генеральної Асамблеї від 14 грудня 1974 р. наголошувалося, що агресією є застосування збройної сили державою проти

суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави.

Наведений вище перелік актів не є вичерпним. Рада Безпеки може визначити, що інші акти є агресією відповідно до положень Статуту. При визначенні агресора за основу взято ознаку першості (ініціативи) здійснення акту агресії.

Слід зазначити, що вищезазначена Резолюція не стосувалася індивідуальної кримінальної відповідальності за акти агресії, тому постає питання, чи застосовне визначення агресії, дане в цій Резолюції, до кримінальних діянь, вчинених окремими особами.

До кінця XX століття у міжнародно-правовій доктрині та актах міжнародного права міцно вкоренилося розуміння того, що агресивна війна є найтяжчим міжнародним злочином проти загального світу.

У 1998 р. було прийнято Римський Статут Міжнародного кримінального суду, покликаною здійснювати правосуддя щодо осіб, які вчинили злочини проти людяності, агресію, геноцид, військові злочини [30].

Здавалося б, що за понад п'ятдесят років у доктрині міжнародного кримінального права укріпилося однозначне розуміння агресії (або агресивної війни). Однак це не зовсім так: подальший розвиток міжнародного кримінального права знову породив проблему розуміння самого визначення агресії, ознак складу цього злочину та суб'єктів кримінальної відповідальності за його вчинення.

З усіх злочинів, віднесених до компетенції Міжнародного кримінального суду (ст. 5 Римського Статуту), злочин агресії винятковий за багатьма аспектами. У нього немає визначення, відсутній зафіксований перелік діянь, що є проявами агресії, відсутній список конститутивних елементів складу.

Згідно зі Статутом ООН, Рада Безпеки має виняткову компетенцію визначати факт здійснення акту агресії (ст. 39). У Римському Статуті

передбачається, що кінцевий текст щодо визначення ознак злочину агресії повинен узгоджуватися з відповідними положеннями Статуту ООН.

Невирішене питання про переслідування за вчинення актів агресії є одним із головних недоліків Римського Статуту. Крім того, слід зазначити, що стосовно злочину агресії особливу увагу привертає стаття 16 Статуту Міжнародного кримінального суду, згідно з якою Рада Безпеки має право відстрочити розслідування або кримінальне переслідування на рік з можливістю продовження цього терміну щоразу на рік шляхом ухвалення Резолюції на підставі глави VII Статуту ООН. Так вдалося уникнути зупинки роботи Суду під час простого розгляду Радою Безпеки справи, як це пропонувалося в одному з варіантів цієї статті. Такий розгляд може тривати скільки завгодно і не супроводжуватися прийняттям будь-якого рішення [31].

Відповідно до Статуту має бути прийняте спеціальне рішення, що значно ускладнює процедуру відстрочення порівняно з простим розглядом справи або навіть визначенням її як загрозової для світу. Причому у Статуті йдеться саме про відстрочення розслідування чи кримінального переслідування, що передбачає, що воно все ж зрештою, відбудеться (альтернативні варіанти просто вказували, що кримінальний злочин не може бути розпочато).

Незважаючи на такі прогресивні положення Статуту щодо взаємовідносин між МКС та Радою Безпеки, питання про переслідування за вчинення агресії в ньому залишилося невирішеним, що справедливо можна вважати однією з головних невдач конференції з прийняття Статуту. Злочин агресії включено до юрисдикції МКС відповідно до п. 1 ст. 5 Статуту. Однак згадка агресії у низці підсудних злочинів має на момент прийняття Статуту лише значення декларації про намір включити цей злочин до юрисдикції МКС. Відповідно до п. 2 тієї ж статті МКС зможе здійснювати юрисдикцію щодо злочину агресії лише після ухвалення визначення цього злочину відповідно до процедури перегляду Статуту.

Як правильно вказується в юридичній літературі, враховуючи, що вироблення визначення агресії, прийнятого Радою Безпеки в 1974 р., зайняло понад двадцять років, можна припустити, що декларативний характер згадки агресії як злочину, що входить до компетенції МКС, зберігається протягом тривалого часу, оскільки вироблення визначення злочину агресії затягнеться надовго [32].

Не можна не звернути увагу на той факт, що злочин агресії набагато ближче за інших підвів МКС до виняткової юрисдикції. Якщо згідно з п. 3 ст.20, всі інші злочини можуть розглядатися і в національних судах, після чого повторний розгляд у МКС за винятком ряду випадків неможливий, то злочин агресії навіть після розгляду в національному суді може бути розглянутий МКС. Однак, як вже говорилося вище, всі повноваження МКС щодо розгляду злочину агресії є потенційними і зможуть бути реалізовані лише після ухвалення визначення цього злочину.

Звертаючись до Статуту Міжнародного кримінального суду, зазначимо, що відповідно до його норм агресія є злочином, щодо якого в договірному порядку закріплюється незастосування строків давності (ст. 29) [29]. Досі це питання регулювалося Конвенцією про неприйнятність термінів давності до військових злочинів та злочинів проти людства від 26 листопада 1968 р., яка так і не набула універсального визнання.

Ще до ратифікації Статуту Міжнародного кримінального суду 26 лютого 2001 р. представники 120 держав розпочали свою роботу у Підготовчих комісіях. На засіданнях було детально розглянуто питання щодо визначення злочину агресії. Представники держав намагалися вирішити, якою має бути ухвала. Росія пропонувала дати загальну дефініцію, проте деякі арабські держави схилилися до варіанта докладного визначення тих діянь, які становитимуть цей злочин. Ситуацію ускладнювала також Резолюція, прийнята ХХІХ сесією Генеральної Асамблеї ООН у 1974 р., до тексту якої ми вже зверталися.

За такого підходу деякі постійні члени НАТО заявляли, що не підписуватимуться під такою інтерпретацією [33]. Іншою проблемою було питання про те, хто оголошує акт агресії, що відбувся. На засіданні обговорювався варіант, коли Генеральна Асамблея може звертатися до Міжнародного Суду ООН з проханням визначити, чи був здійснений акт агресії. У результаті було вирішено передбачити процедуру перегляду Римського статуту для того, щоб потім внести до нього відповідні положення щодо агресії.

Для визначення поняття акту агресії та кола осіб, які можуть нести відповідальність за його вчинення, було створено Робочу групу. Перед робочою групою зі злочину агресії Підготовчої комісії МКС стояло складне завдання, оскільки існували значні розбіжності щодо точного значення положень у ст. 5(2) Статуту, яка передбачає, що будь-яке положення про злочин агресії «узгоджується з відповідними положеннями Статуту Організації Об'єднаних Націй». Багато держав дотримуються тієї точки зору, що це означає, що Рада Безпеки має винести висновок про те, що відбувся акт агресії відповідно до своїх повноважень за Главою 7 Статуту ООН, перш ніж МКС зможе отримати юрисдикцію щодо злочину агресії [34]. Проте інші держави не підтримують такого тлумачення [35]. Тому йшла повільна робота над досягненням компромісу, прийняттого для всіх зацікавлених держав.

Як зазначалося в офіційних джерелах, у лютому 2009 р. робоча група з визначення поняття «злочин агресії» завершила п'ятирічну роботу. У штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку відбулася чергова сесія Асамблеї держав-учасниць Міжнародного кримінального суду. У рамках сесії засідала Робоча група з визначення поняття «злочин агресії».

Без рішення Ради про те, що агресія була здійснена, Суд не може розпочати розгляд справи. Проти такої пропозиції категорично заперечують багато інших держав. Вони побоюються, що у такий спосіб «сильні цього світу» намагаються навіки захистити себе та своїх керівників від міжнародного переслідування за вчинення актів агресії.

Узагальнивши вищевикладене, можна стверджувати, що в сучасному міжнародному кримінальному праві сформувався перелік діянь, що розцінюються як акти агресії. Крім того, міжнародно-правова доктрина дозволяє зробити висновок про те, що акт агресії може розцінюватися і як злочин, який вчиняється індивідуально певними особами, і як злочин, що вчиняється державами та (або) корпоративним суб'єктом. Така ситуація породжує досі повністю не вирішене питання про те, хто і як має нести відповідальність за вчинення агресії.

## **РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ СУДОВИХ ОРГАНІВ ЗІ ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ**

### **2.1. Нюрнберзький трибунал**

Заснування Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі - одна з найбільш значних подій в історії сучасного міжнародного права.

Вперше в історії юридичний механізм був використаний для залучення до відповідальності тих, хто вчинив злочини проти світу, серйозні військові злочини, злочини проти людяності. Щодо цього він заклав основи міжнародного кримінального правосуддя, був першим етапом його становлення. Ідея, згідно з якою обвинувачені у міжнародних злочинах мають постати перед трибуналом, була новацією у міжнародному праві, до МКС суб'єктами відповідальності з міжнародного права були держави, а не індивіди. Хоча було укладено деякі договори, в яких встановлювалася індивідуальна кримінальна відповідальність, але жоден з них не був успішним[36].

Севрський мирний договір із Туреччиною (1920 р.) про відповідальність «Юних турків» за вірменський геноцид 1915 р. було замінено новим Договором 1923 р. без подібного становища. У нормах Версальського договору (1919 р. ) [37] у ст. 227–229 закріплено відповідальність індивідів, у тому числі імператора Вільгельма II, за злочини проти «міжнародної моралі» та «порушення міжнародних договорів», порушення законів та звичаїв війни. Однак Нідерланди відмовилися видати Вільгельма II, оскільки він звинувачувався в політичних злочинах, які не каралися за Нідерландським законодавством. Лейпцизькі процеси виявилися фарсом. Конвенція про створення міжнародного кримінального суду, який мав розглядати справи за звинуваченням осіб у вчиненні терористичних актів 1937 р., не набула чинності. Таким чином, переслідування індивідів залишалося справою окремих держав за нормами національного права.

Становище справ змінилося зі створенням Нюрнберзького трибуналу та закріпленням принципу: будь-яка особа, незалежно від посади чи військового звання, має нести відповідальність за міжнародні злочини. Цей принцип став загально визнаним і отримав свій розвиток у практиці міжнародних кримінальних трибуналів по колишній Югославії та Руанді, Міжнародного кримінального суду, Спеціального суду по Сьєрра-Леоне та інших змішаних трибуналів, а також у діяльності національних судів, які здійснюють кримінальну репресію з урахуванням принципу універсальної юрисдикції [38].

Правомірність МКС визначалася законною правовою основою. Ідея відповідальності гітлерівців у часи Другої світової війни була реалізована після перемоги антигітлерівської коаліції на Лондонській конференції 8 серпня 1945 р. У Лондоні було укладено міжнародний договір про створення міжнародного суду - Угода між урядами СРСР, США, Великобританії та Франції від 8 серпня 1945 р., додатком до якої був Статут МКС для судового переслідування та покарання головних військових злочинців європейських країн, на підставі якого і був заснований міжнародний судовий орган [39].

Таким чином, юридичною основою трибуналу став міжнародний договір, укладений чотирма державами, пізніше до нього приєдналися ще 19 країн [40]. Цим договір відрізняється від Міжнародного трибуналу для Далекого Сходу (Токійського), який був заснований спеціальною прокламацією Верховного командувача 19 січня 1946 р. (включав представників 11 держав - СРСР, США, Великобританії, Франції, Нідерландів, Китаю, Нової Зеландії, Індії та Філіппін) [41].

Міжнародні трибунали колишньої Югославії та Руанди створені на основі резолюцій Ради Безпеки, внаслідок чого їхня легітимність викликає суперечки. Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 р. (МТКЮ), створено резолюцією Ради Безпеки ООН № 827 від 25 травня 1993 р. на підставі глави VII Статуту ООН («Дії щодо загрози миру, порушень миру та акту агресії») як один із примусових заходів за змістом цього розділу.

У 1994 р. резолюцією Ради Безпеки №955 від 8 листопада створено Міжнародний кримінальний трибунал для переслідування осіб, винних у геноциді та інших серйозних порушеннях міжнародного гуманітарного права, скоєних на території Руанди та руандійських громадян, винних у геноциді та інших злочинах, скоєних у сусідніх державах у період із січня 1994 р. по 31 грудня 1994 р. (МУТР). Спеціальний суд по Сьєрра-Леоне діє на основі угоди між ООН та урядом цієї держави з 2002 р. [42].

МРС критикувався в літературі [43] як суд переможців. Однак ще у своїй вступній промові Обвинувач від США Р. Джексон сказав, що агресивна війна, розв'язана Німеччиною, була світовою війною, яка не залишила осторонь жодної держави світу. У Преамбулі Угоди зазначається, що уряди чотирьох держав «діють на користь усіх Об'єднаних націй в особі своїх належним чином уповноважених представників». У вирокі говорилося, що суд розглядає Статут як «продукт виконання суверенних законодавчих повноважень країнами, стосовно яких Німецька Імперія визнала свою



беззастережну капітуляцію», він затвердив «безсумнівне право цих країн здійснювати законодавчу владу на окупованих територіях» [44].

Субстантивна юрисдикція Нюрнберзького трибуналу (*ratione materiae*) поширювалася на три групи злочинів:

а) злочини проти світу, а саме: планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни;

б) військові злочини, а саме: порушення законів та звичаїв війни, до яких віднесено вбивства, катування або відведення в рабство чи для інших цілей цивільного населення окупованої території; вбивства чи катування військовополонених чи осіб, що перебувають у морі, вбивства заручників; розграбування громадської чи приватної власності; безглузде руйнування міст чи сіл; руйнування, невиправдані військовою необхідністю та інші злочини;

в) злочини проти людяності: вбивство, винищення, поневолення, заслання та інші жорстокості, вчинені відносно цивільного населення до або під час війни, або переслідування з політичних, расових чи релігійних мотивів з метою здійснення або у зв'язку з будь-яким злочином, що підлягає юрисдикції трибуналу.

Юрисдикція мала підстави у міжнародному праві. При застосуванні положень Статуту суд відкинув аргумент, що він порушує принцип законності за допомогою підстави, даної щодо злочинів проти світу: «Насамперед слід зазначити, що принцип *nullum crimen sine lege* не є обмеженням державного суверенітету, це загальний принцип правосуддя. Цілком очевидно, що не є правильним не карати тих, хто, порушуючи договори та гарантії, напав на сусідні держави без оголошення війни. За таких умов агресор повинен знати, що він діяв неправомірно, і не тільки не буде несправедливим покарати його, але, навпаки, несправедливо залишити безкарним вчинене ним зло» [44]. МРС було започатковано для здійснення правосуддя, і можна вважати ілюзією, що право, застосоване трибуналом, до прийняття Статуту не існувало. Джерелом міжнародного права є не лише

договори, а й звичаї, а також загальні принципи права, визнані спільнотою націй.

Що стосується субстантивної юрисдикції щодо злочинів проти миру, то вони стали застосуванням принципу про заборону агресивної війни, що відбилася в Пакті Бріана-Келлога 1928 р. [45]. Статут - перший міжнародний акт, який визнав агресивну війну індивідуальним злочином. У свою чергу, Статут дав підставу для розвитку поняття «агресії», вчиненої державою, що виразилося у визначенні агресії 1974 р., прийнятої Генасамблеєю ООН (Резолюція 3314). Більше того, визначення злочину агресії, прийняте на Конференції Асамблеї держав-учасниць щодо огляду Римського статуту в Кампалі, за основу бере визначення «злочину проти миру», викладене у ст. 6а) Нюрнберзького трибуналу, про що ми вже зазначали у підрозділі 1.1. Незважаючи на, можливо, деяку архаїчність визначення, держави вважали, що воно вже міцно увійшло до матерії міжнародного звичайного права, і повністю сприйняли це формулювання [46].

Як підставу для здійснення трибуналом юрисдикції щодо військових злочинів було використано Женевську конвенцію 1929 р. про захист жертв війни та Гаазьку конвенцію про закони та звичаї сухопутної війни, хоча ці договори і не передбачали можливості застосування кримінальних санкцій [47].

Злочини проти людяності були новелою Статуту. Звірства, скоєні під час Другої світової війни німцями або громадянами держав-союзників Німеччини (Угорщини та Румунії), хоча вони не були порушенням законів війни, оскільки такі діяли лише між воюючими сторонами, були проголошені злочинами проти людяності. Переслідування за такі злочини, згідно зі Статутом, мали місце, якщо вони відбувалися «з метою здійснення або у зв'язку з будь-яким злочином, що підлягає юрисдикції трибуналу» (військові злочини чи злочини проти миру).

20 грудня 1945 року Союзною контрольною Радою для Німеччини було прийнято Закон No10, який уповноважив союзні держави заарештовувати

«військових та інших злочинців, які не були підсудні Нюрнберзькому трибуналу», і ухвалив заснувати трибунали для суду над ними. У 1946-1955 роках було проведено велику кількість процесів у т.зв. «військових трибуналах» [48].

Таким чином, криміналізація даної категорії злочинів знайшла також підставу у звичайному праві через ухвалення Закону №10, підтвердженням Нюрнберзьких принципів у Резолюції від 11 грудня 1946 р., а також практикою військових трибуналів. Хоча така практика була не настільки поширеною, *opinio juris* (зокрема, визнання таких діянь злочинними на міжнародному рівні та позиція, що злочини проти людяності мають бути караними) було виражено більшістю держав [34].

Об'єктивна процесуальна основа трибуналу заклала принципи міжнародного кримінального процесу - публічності, змагальності, швидкості, справедливості процесу та комплексу прав на захист. Вперше було створено та реалізовано унікальну судочинну модель, яка поєднала досягнення різнорідних правових систем: англосаксонської змагальної (*adversarial*) та континентальної, інквізиційної (*inquisitorial*) форми судочинства [49].

Той факт, що троє підсудних було виправдано, а семеро засуджено до ув'язнення (всього засуджено 22 обвинувачених) підтверджує, що суд був правомірним судом, а не формальним процесом, де питання винності було заздальгідь визначено.

Безумовним підтвердженням загальноновизнаності норм Статуту стало схвалення їх як принципів міжнародного права в односторонньому прийнятій Резолюції Генеральною Асамблеєю ООН 11 грудня 1945 року. У 1950 р. на другій сесії Комісії міжнародного права ООН було затверджено сформульовані нею «Принципи міжнародного права, визнані Статутом Нюрнберзького трибуналу і які знайшли вираження у рішенні цього трибуналу» [46].

Ці принципи одночасно являються і підтвердженням законності МКС, а також свідченням прогресивного розвитку міжнародного права як за

допомогою проголошення інституту індивідуальної відповідальності фізичних осіб, так і встановленням після Другої світової війни нових відносин між індивідами, державою та міжнародною спільнотою. Принципи беруть як основу ідею, взаємозалежності між державами та вдосконалення засобів ведення війни, вимагають нових, суворіших охоронних засобів стабільності міжнародного життя.

У цьому значенні Нюрнберзькі принципи, разом із принципами, закріпленими в Статуті ООН, є важливою частиною революційних змін, що відбулися в системі міжнародних відносин після 1945 року і які ознаменували безумовний поворот від права війни до права миру. Ключовим моментом став зв'язок між заборонами, встановленими міжнародним правом та фундаментальними засадами післявоєнного світового порядку [50]. Нюрнберзькі принципи є імперативними нормами міжнародного права.

Можна виділити такі особливості інституту відповідальності осіб за скоєння «серйозних злочинів»:

- 1) Відповідальність фізичних осіб за міжнародні злочини виникає безпосередньо з міжнародного права.
- 2) Кримінальна відповідальність настає безвідносно до офіційного становища індивіда. Центральною серед концептуальних новацій, закріплених у Статуті МКС, є індивідуальна відповідальність за скоєння злочинних діянь на виконання офіційних функцій обвинувачених. Нюрнберзький трибунал не взяв до уваги і доктрину державного акта. Оскільки обвинувачені особи діяли як агенти своєї держави, а не як приватні особи, суттєвим моментом для ефективного втілення в життя положень міжнародного права став інститут ліквідації імунітетів для таких осіб. Відповідно до Нюрнберзької доктрини, становище особи як глави держави або відповідального чиновника не береться до уваги [49]. Таким чином, Нюрнберзький Статут «здійснив пролом» у панцирі державного суверенітету, зробивши головних посадових осіб держав та великих воєначальників як фізичних осіб безпосередньо відповідальними за дії, які вони вчинили від імені держави.

3) Відповідальність не пов'язується з тим, які положення щодо цього містяться в національному праві: воно може обходити це питання мовчанням, або виправдовувати їх, або ставити під сумнів деякі положення, наприклад, дії згідно з наказом. Відповідальність за міжнародним правом не може бути ефективно реалізована, якщо національним правом виправдовуються дії на виконання наказу уряду (*prior legality*) або воєначальника (*superior order*). Тому має бути підтверджено відповідальність командирів, протиправність дій на виконання злочинного наказу. Вчинення злочину за розпорядженням уряду або за наказом начальника не звільняє від відповідальності, але може бути пом'якшуючою виною обставиною (ст. 8 Статуту). Ідея караності виконання злочинного наказу збережена й у нормах сучасних трибуналів.

Нюрнберзькі принципи визначили «ядро» міжнародного права, що набуло розвитку з часу Міжнародного військового трибуналу. Це право накладає обов'язки на індивідів, внаслідок чого вони можуть бути притягнуті до відповідальності та понести покарання. Принципи показали, що міжнародне право не є правом, що застосовується виключно державами. Статут МКС та Нюрнберзькі принципи були першими актами, що стали основою народження нової галузі права - прав людини [51].

Хоча держави залишаються головними суб'єктами міжнародного права, є широкий перелік прав та обов'язків, якими наділяються інші, недержавні організації.

У другій половині ХХ століття міжнародне право стає застосовним і до індивідів. У той час як міжнародне публічне право у дедалі більшому масштабі надає права фізичним особам у сфері захисту прав людини, у сфері міжнародного кримінального правосуддя його положення проявляються більш дієво, ніж у традиційній, визначеній положеннями національного права галузі, пов'язаної з правами індивіда.

Ці постулати якнайкраще підтверджуються відомою витримкою з вироку Нюрнберзького трибуналу: «Люди, а не абстрактні категорії вчиняють злочини, що підлягають покаранню шляхом застосування санкцій,

що передбачаються міжнародним правом, і лише шляхом їх покарання можна зміцнити встановлення [52].

Таким чином, з моменту прийняття Статуту утвердилося положення, згідно з яким щодо винного в серйозних міжнародних злочинах індивіда може бути здійснене розслідування, він може бути звинувачений і постати перед судом, який діє як орган іноземної влади на основі універсальної юрисдикції, або міжнародним трибуналом безвідносно до того, які положення містяться в національному праві, і безвідносно до того, де вчинено цей злочин.

Майже одразу ж після винесення вироку МКС у Комісії міжнародного права почала обговорюватися ідея створення універсального міжнародного суду для правосуддя над індивідами. Були пропозиції щодо заснування спеціального суду для здійснення правосуддя щодо злочинів проти миру, військових злочинів та злочинів проти людяності, вчинених главами держав. Це питання було передано Генеральній Асамблеї. Однак через розбіжності щодо започаткування міжнародного кримінального суду зусилля держав були спрямовані на виготовлення проекту Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, де було зафіксовано потенційну можливість створення нових міжнародних судових установ (також у Конвенції про запобігання злочину апартеїду). Однак представники Радянського Союзу, Індії, Польщі та Домініканської Республіки висловилися про те, що такий суд є порушенням суверенітету держави, невід'ємним атрибутом якої є право здійснювати правосуддя над усіма злочинами в межах її території [53].

10 листопада 1948 року Шостий Комітет Генеральної Асамблеї в проекті конвенції ухвалив виключення посилання на міжнародний кримінальний суд. Внаслідок цього з'явилася компромісна стаття, яка передбачає на альтернативній основі юрисдикцію національних судів або міжнародного суду. Відповідно до ст. VI Конвенції, особи, звинувачені у вчиненні геноциду, «мають бути засуджені компетентним судом тієї держави, на території якої було вчинено злочин або таким міжнародним

кримінальним судом, який може мати юрисдикцію щодо сторін цієї конвенції, які визнали юрисдикцію такого суду» .

У той же час Генеральна Асамблея в резолюції від 9 грудня 1948 року [52] запропонувала Комісії міжнародного права «розглянути питання про бажаність та можливість створення міжнародного юридичного органу, на який покладається розгляд справ відносно осіб, звинувачених у скоєнні злочину геноциду» . Генеральна Асамблея створила комітет для підготовки пропозицій щодо принципів такого суду. Але він так і не був створений: міжнародне співтовариство в 1950-х роках було ще не готове до втілення концепції всесвітнього кримінального суду. Причиною часто називали холодну війну, під час якої укладення міжнародних угод щодо переслідування порушників міжнародного права було неможливим. Проте, як тільки залізна завіса впала, було здійснено нові зусилля, які зрештою призвели до угоди про створення постійного Міжнародного кримінального суду на основі Римського статуту 1998 року.

Статут Міжнародного кримінального суду було прийнято 17 липня 1998 р. більшістю держав - 120 голосів. Він набув чинності 1 липня 2002 р. після отримання необхідної кількості ратифікацій [39]. Наразі Статут ратифікований 114 державами. Перед цією угодою два трибунали ad hoc були засновані Радою Безпеки (МТКЮ та МУТР). МКС діє на постійній основі (на відміну від трибуналів, що мають тимчасовий характер) і спирається на принцип комплементарності.

Отже, МКС був першим міжнародним судом, який заклав найважливіші фундаментальні принципи міжнародної кримінальної юстиції за допомогою установи інституційного, юрисдикційного та судочинного механізму.

Було закладено інституційні засади міжнародного кримінального правосуддя. Міжнародний судовий орган створювався з двох ланок - власне трибуналу, судового органу (що складається з суддів, які призначаються державами-учасницями) та слідчо-обвинувального органу (представників

держав). Дворівнева система еволюціонувала нині у Статуті МКС у чотириланкову - Президентура, Судове, Апеляційне відділення та Відділення досудового провадження, Службу обвинувача та Секретаріат.

Водночас уперше затверджувалися принципи інституційного механізму- незалежності та неупередженості суддів, поділ слідчого та судового органу, колегіальність винесення рішень судьями та (до певної міри) обвинувачами.

Отже, Нюрнберзький Суд став важливим кроком у розвитку та застосуванні міжнародного гуманітарного права. Якщо спроби після Першої світової війни показали лише гіпотетичну можливість застосування кримінальних санкцій за скоєння злочинів, то МКС зробив цю можливість реальною. До МКС міжнародні норми, закріплені в Женевській конвенції 1929 р. про військовополонених, а також Четверту Гаазьку конвенцію 1907 р. про закони та звичаї сухопутної війни, не працювали. Статут МКС зробив застосовним і гуманітарне право. Якщо переслідування після Першої світової війни було зосереджено на порушеннях законів та звичаїв війни, то юрисдикція Нюрнберзького трибуналу була сфокусована на переслідуванні за злочини щодо цивільного населення.

## **2.2. Токійський трибунал**

3 травня 1946 року. в Токіо розпочав свою роботу Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу (далі - МКСДС), який іноді називають другим або Далекосхідним Нюрнбергом. Його засідання проходили протягом майже двох з половиною років, до 12 листопада 1948 року [54].

Ідею його створення було сформульовано ще в Потсдамській декларації про беззастережну капітуляцію Японії [55]. Пункт 10 цієї декларації говорив: «Ми не прагнемо поневолення японців як раси або знищення їх як нації, однак має бути здійснене суворе правосуддя щодо всіх



військових злочинців, включаючи тих, хто чинив звірства проти наших військовополонених». Держави, які підписали Потсдамську декларацію та приєдналися до неї, розглядали справедливе покарання японських військових злочинців як важливу умову міцного миру, демократизації державного та політичного устрою Японії.

Керуючись цими принципами, 19 січня 1946 року головнокомандувач союзними окупаційними військами генерал Дуглас Макартур видав наказ створення трибуналу для японських військових злочинців. До його складу увійшли представники 11 країн: СРСР, США, Великобританії, Китаю, Франції, Австралії, Канади, Нової Зеландії, Голландії, Індії та Філіппін. І обвинувачі, і члени трибуналу представляли країни, що перебували у стані війни з Японією і здобули над нею перемогу. Були відсутні представники більшості колишніх колоній, нейтральних країн та самої Японії.

Процес очолював австралійський суддя Вільям Вебб, головним обвинувачем був призначений американський прокурор Джозеф Кіннан. Представником СРСР у цьому процесі виступив член Військової колегії Верховної Ради СРСР генерал І.М. Зорянов. Крім нього як додаткові обвинувачі були призначені член-кореспондент Академії наук СРСР С.А. Голунський, державні радники юстиції О.М. Васильєв та Л.М. Смирнов.

Статут Токійського трибуналу поєднав у собі найважливіші положення статуту Нюрнберзького трибуналу [56]. Однак на відміну від останнього в ньому не було дотримано принципу паритету, тобто рівноправної участі країн в організації та проведенні процесу. Якщо в Нюрнберзі члени трибуналу обирали головуючого за взаємною згодою, головні обвинувачі розподіляли обов'язки щодо підтримки звинувачення також за домовленістю, а процес вівся чотирма мовами (за кількістю країн, які брали участь у суді), то в Токіо все було інакше.

Статут був розроблений американськими юристами відповідно до норм англосаксонської процедури, і деякі суттєві питання судового процесу виявилися не передбаченими ні статутом, ні правилами процедури.

Принципово інакше було організовано і роботу захисту. Тож якщо на Нюрнберзькому процесі кожен обвинувачений мав одного захисника, то в Токіо – трьох-чотирьох. Справа в тому, що захист підсудних був представлений 79 японськими та 25 американськими адвокатами. Участь американських захисників у судовому процесі мотивувалася некомпетентністю японських адвокатів у англосаксонській судовій процедурі[57].

Водночас надзвичайно широкі повноваження було надано Головнокомандувачу союзних окупаційних військ генералу Дугласу Макартуру. Він призначав голову, головного обвинувача, членів трибуналу з представників, яких пропонували держави, які підписали акт про капітуляцію, а також Індія та Філіппіни. Він мав право пом'якшити або якимось змінити вирок, але не збільшити міру покарання. Офіційними мовами були японська та англійська. Тим самим американці на Токійському процесі зайняли ключові позиції, прагнучи в такий спосіб продемонструвати свій пріоритет у справі розгрому Японії.

Спочатку у списку підсудних було 29 осіб, але колишній прем'єр-міністр Японії Коїті Кідо уникнув участі своїх соратників, прийнявши напередодні арешту ціаністий калій. Отже, перед судом постали 28 осіб (двоє з них – начальник генерального штабу імператорського флоту адмірал флоту Осамі Нагано та колишній міністр закордонних справ Йосуке Мацуока не дожили до винесення вироку).

Усіх підсудних можна було поділити на кілька умовних категорій. Колишні прем'єр-міністри: Хідекі Тодзіо, Кокі Хірота, Кіітіро Хіранума, Куніакі Койсо. До цієї групи тих, хто відповідав за загальне керівництво, можна віднести і маркіза Коїті Кідо. Дипломати – колишні міністри закордонних справ Йосуке Мацуока, Сігенорі Того, Мамору Сігеміцу, колишні послы – Хіросі Осіма та Тосіо Сіраторі. Військові керівники – колишні військові та морські міністри, начальники генеральних штабів, командувачі армій та груп армій у різних регіонах, всього 13 осіб. Члени

адміністрації воєнного часу – Наокі Хосіно, Окінорі Кая, Тейіті Судзукі. Діячі націоналістичного руху та учасники офіцерських змов 1930-х років - Сюмей Окава та Кінгоро Хасімото.

Слід зазначити, що далеко не всі головні військові злочинці Японії посіли на лаву підсудних. На процесі кидалася у вічі відсутність багатьох значних постатей. Деякі з числа військових віддали перевагу засудженню добровільну смерть. Декілька потенційних підсудних померли ще під час війни або до початку процесу [58].

Формування списку військових злочинців на Токійському процесі проходило в умовах «холодної війни», що починалася, і несло на собі відбиток протистояння між СРСР і США. Безперечно, домінував вплив американців. Але й вони змушені були йти на певні поступки. Так, намічені спочатку у свідки звинувачення Мамору Сигеміцу і колишній командувач Квантунської армії під тиском радянської сторони були включені до списку лише у квітні 1946 р. і, можливо, з цієї причини не потрапив до нього відомий своїми симпатіями до СРСР адмірал Міцумаса Енаї. Але оскільки кількість підсудних залишилася колишньою, зі списку були виключені генерали Нобуюкі Абе і Дзінсабуро Мадзакі.

Слід вказати, що імператор Хірохіто, який спочатку очолював список військових злочинців, і як суверен, як політичний, а й духовний лідер Японії та її народу був готовий прийняти всю відповідальність за те, що сталося. Однак незабаром ця ідея була американцями відхилена через побоювання того, що переведення суду на імператора могло спричинити величезні політичні ускладнення. З тих самих причин не притягувалися до суду чи будь-якої відповідальності і принци, які за традицією присвячували своє життя військовій службі [59].

У ході процесу було проведено 818 відкритих засідань та 131 засідання у судовій кімнаті. Суд прийняв 4356 документальних доказів та 1194 свідчень про злочини, скоєні військовими та політичними лідерами Японії (з яких 419 були заслухані безпосередньо трибуналом). Спочатку

обвинувальний висновок складався з 55 пунктів, в яких засуджувалися агресивні війни Японії (1937 – 1945 р.р.), злочинний характер політики японського керівництва, що принесла незліченні жертви та позбавлення народів багатьох країн. Наводились факти масових убивств, наприклад, Нанкінської різанини, під час якої було вбито понад 300 тис. жителів міста та китайських військових. Відтворювався «марш смерті» на Філіппінах, під час якого загинули десятки тисяч військовополонених тощо. У свою чергу, радянське звинувачення надало трибуналу численні докази щодо розділу «Агресія Японії проти СРСР»[60].

Як і на Нюрнберзькому процесі, всі пункти звинувачення були поділені на три категорії: А, В і С. Категорія А включала звинувачення в злочинах проти миру, плануванні та веденні агресивної війни, порушенні міжнародного законодавства. Категорія В (пункти 37 – 52) включала звинувачення в масових вбивствах. Категорія С (пункти 53 – 55) - звинувачення у злочинах проти звичаїв війни та злочинах проти людяності, застосовувалася до японців будь-якого рангу [56].

Однак до вироку дійшло лише 10 із них, від інших звинувачень довелося відмовитися. Залишилися: 1-ша стаття – змова проти миру; 27-а – агресія проти Китаю; 29-а – проти США; 31-а – проти Британської співдружності; 32-а – проти Нідерландів; 33-та - проти Франції; 35-а та 36-а – агресія проти СРСР на озері Хасан та на річці Халхін-Гол; 56-та – нехтування службовим обов'язком щодо запобігання злочинам проти звичаїв війни.

Підсумковий вердикт Трибуналу писався під час досить гострих розбіжностей. Конкретні вироки затверджувалися простою більшістю під час таємного голосування суддів. Достовірно відомо, як йшло голосування за смертними вирокami, які виносили більшість: 7 проти 4 (у випадку Хіроta – 6 проти 5). Проти всіх смертних вироків голосували австралійський (голова трибуналу), радянський, індійський та французький судді. Англійський, китайський, філіппінський і новозеландський судді голосували за смертні вироки, зокрема й тим підсудним, кому вони у результаті були затверджені.

Обвинувачі та більшість суддів щиро вважали, що керуються шляхетними намірами покарати злочинців і назавжди покінчити з агресивними війнами. Вони виступали, звісно, не як приватні особи, а як представники своїх держав усвідомлювали відповідальність своєї високої місії [61].

Радянський суддя генерал-майор юстиції І.М. Зорянов отримував прямі вказівки від Політбюро, а фактично від І.В. Сталіна. Йому було наказано голосувати проти всіх смертних вироків, не висловлювати жодної «особливої думки» і не подавати публічної незгоди з вердиктами Трибуналу, але постаратися включити до нього якнайбільше свідчень агресивних намірів та планів Японії проти СРСР.

Міжнародний військовий трибунал, що тривав понад два з половиною роки, закінчився винесенням вироку у справі 25 японських військових злочинців (категорія А), стосовно 3 осіб судове слідство було припинено. До смертної кари через повішення було засуджено 7 осіб: Хідекі Тодзіо Сейсіро Ітагакі, Кокі Хірота, Іване Мацуї, Кендзі Доїхара Хейтаро Кімура, Акіра Муто. 16 підсудних було засуджено до довічного ув'язнення. Сігенорі Того – до 20 років, Мамору Сігеміцу – до 7 років позбавлення волі. Жоден із підсудних не був виправданий. Вирок над сімома військовими злочинцями, засудженими до смертної кари, був виконаний у ніч з 22 на 23 грудня 1948 р. у дворі в'язниці Сугамо в Токіо [62].

Необхідно сказати і про те, що Токійський процес був головним, але не єдиним. Багатьох союзників, які здалися в полон (в основному генералів і офіцерів), судили національних рівнях. У ході судових процесів меншого масштабу, що пройшли в Йокогамі, Сінгапурі, Манілі та низці міст країн Азії, що постраждали від японської агресії, було розглянуто судові справи злочинців класу «В» та «С» (звірства, жорстоке поводження з військовополоненими тощо). До страти було засуджено 937 осіб, до довічного ув'язнення – 358, до інших покарань – понад 3 тис. осіб. В результаті проведеного в СРСР 29 і 30 грудня 1949 року Хабаровського процесу до різних термінів тюремного ув'язнення були засуджені 12

військовослужбовців японських збройних сил, звинувачених у підготовці бактеріологічної війни, в тому числі командувач Квантунської армією Отодзо Ямада [63].

Одночасно з цим на першому етапі окупації, який тривав до 1947 р., у Японії було проведено політичні чистки щодо осіб, котрі заплямували себе співпрацею з мілітарним режимом. За вказівкою штабу окупаційних військ японський уряд звільняв професійних військових та педагогів – носіїв мілітарних настроїв. Різні репресивні заходи, включаючи кримінальні покарання, а також відсторонення від займаних постів і заборону на зайняття громадських посад, зазнали понад 200 тис. осіб. Однак ці акції не мали такого всеосяжного характеру, як це було в повоєнній Німеччині, і не торкнулися кістяка цивільної бюрократії довоєнного часу. Більше того, з початком холодної війни Вашингтон повністю згорнув заходи щодо демілітаризації недавнього супротивника. Перемога комуністів у Китаї та утворення КНР у 1949 р. різко змінили розстановку сил на користь соціалістичного табору. У 1948 р. Японія набула значення важливого союзника Вашингтона у справі «стримування комунізму». Тож у 1948–1952 рр. США проводили щодо Японії «зворотний курс» згортання демократичних перетворень, обмеження діяльності лівих політичних партій, чистки «червоних» та скасування репресій щодо мілітаристських елементів [64].

«Зворотний курс» США щодо Японії негайно проявився у заходах американської адміністрації щодо японських військових злочинців. Наприкінці грудня 1948 р. з в'язниць було звільнено всіх підозрюваних у військових злочинах, яким були пред'явлені обвинувачення. 7 березня 1950 р. Головнокомандувач окупаційними військами в Японії генерал Д. Макартур видав так званий «циркуляр №5», в якому вже прямо було сказано, що всі військові злочинці, які відбували на той час ув'язнення за вироками всіх військових судів (у тому числі і за вироками Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу), можуть бути достроково звільнені [65].

До кінця 1950-х років майже всі особи, засуджені Токійським судом до тюремного ув'язнення, були амністовані, частина їх незабаром зайняла відповідальні посади у японському уряді. Так, Мамору Сігеміцу, засуджений до семи років ув'язнення, вийшов на волю через чотири роки та сім місяців. Після звільнення він став міністром закордонних справ і незабаром очолив японську делегацію на переговорах щодо відновлення дипломатичних відносин із СРСР. А наприкінці 1970-х років Хідекі Тодзьо та 13 інших військових злочинців класу «А» були внесені до канонізованих списків японців, які загинули за батьківщину на полях битв, які зберігаються в синтоїстському храмі Ясукуні.

Справа в тому, що суперечкам про Токійський процес стільки ж років, скільки й самій цій події. І досі серед його критиків можна почути звинувачення на адресу організаторів процесу в тому, що Міжнародний суд у Токіо мав більш політичний, ніж юридичний характер. Часто можна зустріти зауваження за юридичною процедурою самого процесу. А саме, вказується на те, що обвинувачення та судді виступали на ньому як єдина команда, що виключало можливість неупередженого розгляду справи та винесення об'єктивного вердикту. Наголошується на тому, що обвинуваченню та захисту не були надані рівні права. Особливо критикується той момент, що підсудних було оголошено військовими злочинцями не лише до винесення вироку, але ще до пред'явлення їм офіційного звинувачення тощо. До найбільших недоліків процесу багато дослідників та учасників процесу відносять і відсутність на трибуналі представників більшості колоній, нейтральних країн і тим більше самої Японії і т.п. [66].

Разом з тим діяльність Міжнародних військових трибуналів у Нюрнберзі та Токіо стала першим і найважливішим внеском у створення міжнародного кримінального процесу, або судочинства [86]. Саме тоді було закладено основи сучасного міжнародного кримінального судоустрою. На наш погляд, цей аспект рідко привертає увагу дослідників. [87]. Тому ми вважаємо, що сучасна система міжнародного кримінального правосуддя, яка

перебуває у стадії формування [88] вимагає пильного вивчення ефективності сучасного міжнародного кримінального судочинства в умови його кризи [89].

У Нюрнберзькому статуті Міжнародного військового трибуналу від 8 серпня 1945 р. вперше було закріплено унікальну судочинну модель, яка поєднала досягнення несхожих та різнорідних правових систем. Норми та принципи, сформульовані державами антигітлерівської коаліції, стали процедурною основою функціонування Нюрнберзького та Токійського Міжнародних військових трибуналів.

Загалом статuti Нюрнберзького та Токійського Міжнародних військових трибуналів слід зарахувати до джерел міжнародного права, які поряд з основним предметом правового регулювання закріплюють елементи, що належать до взаємної правової допомоги, а принципи, викладені у статутах та вироках, стали загально визнаними принципами. Вони надалі вплинули на статuti Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, скоєні на території колишньої Югославії, від 25 травня 1993 р. [90], Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді від 8 листопада 1994 [91], міжнародних трибуналів змішаного типу - інтернаціоналізованих (змішаних) органів кримінальної юстиції [92] і особливо на Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 р.

Важливо також зауважити, що Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн (Лондон, 8 серпня 1945 р.) та Статут Міжнародного військового трибуналу над головними японськими злочинцями (1946 р.) не містять конкретних статей, що передбачають надання взаємної правової допомоги, хоча закріплюють принцип солідарності та взаєморозуміння. Про це свідчить ст. 15 Статуту Нюрнберзького Міжнародного військового трибуналу, згідно з яким головні обвинувачі, діючи індивідуально, та у співпраці один з одним, виконують обов'язки, які передбачають взаємодопомогу у виконанні їх функцій. При цьому важливо мати на увазі і



те, що Статут Нюрнберзького Міжнародного військового трибуналу, який регулює, зокрема, порядок розслідування та судового розгляду, винесення та виконання вироку, ґрунтувався на положеннях національного кримінально-процесуального законодавства країн антигітлерівської коаліції, тоді як Токійський процес відрізнявся переважанням елементів, характерних для англійського та американського кримінального судочинства [93].

Слід також зазначити і той факт, що Нюрнберзький і Токійський процеси були суттєво політизовані, і це певною мірою позначилося на тісній взаємодії держав – учасниць процесу [69].

Підсумки Токійського процесу зберігають свою актуальність і в наші дні. Насамперед слід зазначити, що Міжнародний трибунал у Токіо разом із Нюрнберзьким трибуналом започаткували утвердження норм і принципів сучасного міжнародного права що стосуються передусім, покарань за військові злочини і злочини проти світу і людяності. Статут Міжнародного військового трибуналу в Токіо, як і Нюрнберзі, вперше передбачив за такі злочини індивідуальну кримінальну відповідальність. Рішеннями трибуналів найтяжчим міжнародним злочином було визнано агресивну війну, підведено правовий фундамент під подальшу боротьбу у цьому напрямі.

### **РОЗДІЛ 3. ЮРИСДИКЦІЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ТРИБУНАЛУ ЗІ ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ**

#### **3.1. Міжнародно-правова кваліфікація діянь, вчинених РФ проти України як злочину агресії**

24 лютого 2022 року Російська Федерація розпочала нову еру тотальної агресії проти української території, зокрема вторгнення на територію України, вбивства мирних жителів, руйнування міст і сіл, історичних та культурних об'єктів і навіть погрози застосування ядерної зброї [67].

У той час, як українські війська та цивільне населення безпосередньо борються з ворогом, українська влада почала діяти на законному фронті. Було докладено значних зусиль, щоб притягнути Росію та її

високопосадовців до відповідальності за всі її агресивні дії за допомогою міжнародного права.

З 24 лютого, коли почалося вторгнення Росії в Україну, мільйони людей покинули країну, що ООН назвало найсерйознішою глобальною кризою миру та безпеки за останні роки. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), станом на 3 червня в Європі перебувало 4,7 мільйона біженців з України. У ньому зазначається, що понад 7,1 мільйона людей переміщено внаслідок війни в Україні та 15,7 мільйона людей, за оцінками, потребують термінової гуманітарної допомоги та захисту. ЗМІ повідомляють, що ті, хто вирішив залишитися в Україні цілком імовірно опинилися в пастці в оточених містах, зазнавали обстрілів та інших форм насильства, причому зростає кількість повідомлень про напади на школи, лікарні, дитячі заклади та іншу цивільну інфраструктуру міжнародного гуманітарного права.

Станом на 3 червня кількість жертв серед цивільного населення, зафіксована Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), досягла 9 197 осіб, з них 4 183 загиблих, у тому числі 268 дітей, та 5 014 поранених. Однак ці цифри можуть бути вищими, враховуючи те, що інформація з районів, де ведуться інтенсивні бойові дії, і де, як вважають, сталося багато жертв серед цивільного населення, включно з Маріуполем, є неповною. УВКПЛ повідомляє, що: «Більшість зареєстрованих втрат серед цивільного населення були спричинені використанням вибухової зброї з широкою зоною ураження, включаючи обстріли з важкої артилерії та реактивних систем залпового вогню, а також ракетні та повітряні удари». Загалом конфлікт в Україні мав величезний вплив на права людини мільйонів цивільних осіб, серед яких найбільше постраждали жінки та діти.

Міжнародне гуманітарне право - це термін, який використовується для опису норм, спрямованих на обмеження впливу збройного конфлікту. Він призначений для захисту тих, хто не бере або більше не бере участі у бойових діях, наприклад цивільних осіб або поранених комбатантів, і

накладає обмеження на те, як можна вести війну. Хоча традиційно вважалося, що міжнародне право прав людини не застосовується під час збройних конфліктів, сучасне міжнародне право вважає, що це розрізнення є неточним, і обидві норми права розглядаються як додаткові джерела зобов'язань у ситуаціях збройних конфліктів.

Міжнародна спільнота вважає певні форми серйозних порушень міжнародних прав людини та міжнародного гуманітарного права настільки серйозними, що вони регулюються міжнародним кримінальним правом, встановлюючи принцип індивідуальної кримінальної відповідальності за ці дії. Це надзвичайно важливо для забезпечення відповідальності та уникнення безкарності за порушення міжнародних прав людини та міжнародного гуманітарного права.

Важливо зазначити, що ведення війни регулюється не лише договорами, укладеними державами-учасниками, а й звичаєвим міжнародним гуманітарним правом. Останнє відноситься до зобов'язань, що впливають із усталеної міжнародної практики, на відміну від зобов'язань, визначених договорами та офіційними письмовими конвенціями. У той час як міжнародні договори, що регулюють ведення війни, є обов'язковими лише для тих держав, які є їх учасниками, звичаєве міжнародне гуманітарне право є обов'язковим для всіх держав.

Міжнародне гуманітарне право, засноване на договорах, покладає на договірні держави обов'язок розслідувати міжнародні злочини та переслідувати їх. Цей принцип також міститься в міжнародному звичаєвому праві. Таким чином, Україна, хоча й не підписала Римський статут, зобов'язана розслідувати та переслідувати воєнні злочини, вчинені на її власній території, і справді, її власне законодавство дозволяє це робити. Військові злочини, вчинені в Україні, та злочин агресії включені до аналогічних статей Кримінального кодексу України. У травні 2021 року Верховна Рада України прийняла закон (законопроект 2689), покликаний привести законодавство України у відповідність до міжнародного

гуманітарного права, що спростить українській владі розслідування та кримінальне переслідування порушень міжнародного гуманітарного права, які відбуваються в країні, а також розгляд прогалин в існуючому національному законодавстві, які перешкоджають судовому переслідуванню міжнародних злочинів, які відбуваються на її території.

У резолюції 2022/2655(RSP), прийнятій 19 травня 2022 року, Європейський парламент закликав Президента України підписати цей законопроект, а Україну терміново ратифікувати Римський статут і «прийняти чіткі та практичні рамки для співпраці з МКС та іншими органами, які розслідують злочини, вчинені в Україні».

Українська влада відкрила веб-платформу для «належного документування військових злочинів і злочинів проти людяності, скоєних російською армією в Україні». Платформа надає можливість свідкам міжнародних злочинів подавати відео, фотоматеріали та іншу інформацію для «використання з метою притягнення до відповідальності осіб, винних у найтяжчих міжнародних злочинах, як в українських судах, так і в Міжнародному кримінальному суді в Гаазі та в спеціальному трибуналі після його створення». Вона також запустила додаток, щоб українці могли повідомляти про ймовірні жорстокі злочини через свої телефони. Станом на 30 травня 2022 року ЗМІ повідомляли, що Генпрокуратура України зареєструвала понад 13 000 розслідувань щодо порушень міжнародного гуманітарного права під час ведення війни проти України, в яких встановлено 600 підозрюваних.

Україна співпрацює з іншими державами у розслідуванні ймовірних тяжких міжнародних злочинів, які відбуваються на її території за принципом універсальної юрисдикції. На момент написання дипломної роботи декілька держав-членів ЄС розпочали розслідування щодо ймовірних жорстоких злочинів, скоєних російськими військовими, зокрема Чехія, Естонія, Франція, Німеччина, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Іспанія та Швеція. Україна також бере участь у спільній слідчій групі разом з іншими державами-

членами за підтримки Євроюсту та за участю Офісу прокурора МКС, як зазначено нижче. Вона також подала справи до МКС і Міжнародного суду. Зобов'язання щодо розслідування можливих порушень міжнародного гуманітарного права також поширюється на дії, здійснені власними солдатами кожної зі сторін, але на сьогодні ні Україна, ні Росія цього не зробили.

Наразі за фактом агресії Росії відносно України розпочато провадження у трьох міжнародних судових органах. Коротка інформація про них наведена нижче.

26 лютого 2022 року Україна порушила справу проти Росії за Конвенцією про попередження злочину геноциду та покарання за нього 1948 року (далі - Конвенція про геноцид) у Міжнародному суді ООН (далі - МС).

Для обґрунтування юрисдикції Україна вказала, що заява Росії про «акти геноциду», вчинені Україною в Луганській і Донецькій областях, є неправдивою, і Росія використала це, щоб виправдати початок власне «спеціальних військових операцій» проти України. Крім того, Україна заявила, що Росія сама вчиняє акти геноциду за змістом статті 2 Конвенції про геноцид, навмисно вбиваючи та завдаючи тяжких тілесних ушкоджень українцям [68].

Зважаючи на те, що спір між Україною та Росією стосується Конвенції про геноцид, Міжнародний суд ООН має повноваження розглянути це питання та спір і вирішити, чи справді мав місце акт геноциду та чи є відповідь на такий акт законним (наприклад, чи може Росія на законних підставах притягнути Україну до відповідальності за ймовірний геноцид шляхом початку військових операцій).

Паралельно з поданням Україна також подала клопотання про застосування тимчасових заходів, просячи Міжнародний суд вказати наступне:

- 1) Росія зобов'язана негайно призупинити військові операції, розпочаті 24 лютого 2022 року, оскільки її заявленою метою є запобігання актам

геноциду, які ймовірно вчиняються в Луганській і Донецькій областях України, а винні в таких діях будуть притягнуті до відповідальності.

- 2) Росія зобов'язана негайно забезпечити припинення подальших дій у рамках конкретних військових операцій, які можуть здійснюватися будь-якими регулярними чи нерегулярними збройними силами, контрольованими чи підтримуваними Російською Федерацією, а також особами, які контролюються, керуються чи перебувають під впливом будь-якої організації, оскільки заявленою метою таких дій є запобігання так званим актам геноциду та притягнення винних у них до відповідальності.
- 3) Росія зобов'язується не вживати будь-яких дій, які можуть ускладнити або затягнути розгляд спору, ускладнити його вирішення по суті, і зобов'язується не вживати таких дій.
- 4) Росія зобов'язана подати Міжнародному суду звіт про заходи, вжиті для виконання тимчасових заходів, винесених Судом, протягом тижня з моменту винесення розпорядження, а потім періодично надавати такі звіти відповідно до графіка, затвердженого Міжнародним судом [69].

7 березня 2022 року в Гаазі відбулися публічні слухання щодо клопотання про застосування тимчасових заходів. Представники України усно виклали свої аргументи суду, а представники Російської Федерації вирішили проігнорувати засідання.

28 лютого 2022 року прокурор Міжнародного кримінального суду (далі - МКС), британський прокурор А. А. Карім Хан зі статусом королівського радника вирішив розпочати розслідування ситуації в Україні. Оскільки Україна не є учасницею Статуту МКС, підставою для початку розслідування є петиції держав-учасниць Статуту МКС (на сьогодні такі петиції подала 41 країна), а також дві заяви України про визначення підсудності злочинів, вчинених на території України за МКС [70].

На думку Хана, МКС розслідуватиме дві категорії військових злочинів у межах юрисдикції МКС: військові злочини та злочини проти людства.

Офіс прокурора Міжнародного кримінального суду почав збір доказів і закликає всіх надати йому необхідну допомогу. Одним із видів такої допомоги є надання інформації про можливі злочини через портал International Criminal Court (далі - ICC) [71].

28 лютого 2022 року Україна також звернулася до Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ) щодо тимчасових заходів проти Росії через «масові порушення прав людини російськими військами під час збройної агресії проти суверенної території України» [72].

1 березня 2022 року Європейський суд з прав людини підтвердив, що військова діяльність Росії після 24 лютого 2022 року становить реальний і постійний ризик серйозних порушень прав людини, захищених Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, зокрема: право на життя (ст. 2); заборона катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження чи покарання (стаття 3); поваги права на особисте та сімейне життя (стаття 8).

На підставі цієї оцінки Європейський суд з прав людини вирішив ухвалити такі тимчасові заходи [73]:

- 1) Зобов'язати Росію утримуватися від збройних нападів на цивільних осіб та інфраструктуру, включаючи іншу цивільну інфраструктуру, таку як житло, машини швидкої допомоги, школи та лікарні;
- 2) Доручити Росії негайно забезпечити безпеку медичних закладів, персоналу та машин швидкої допомоги, розташованих на територіях, які зазнали нападу або окуповані російськими збройними силами;
- 3) Зобов'язати Росію негайно повідомити суд про вжиття відповідних заходів для виконання наказу.

4 березня 2022 року Європейський суд з прав людини роз'яснив вищезазначені заходи, зазначивши, що вони застосовуються до всіх запитів цивільних осіб, які мають достатні докази того, що їм загрожує серйозна та непоправна шкода їх здоров'ю та/або життю. Тому Європейський суд з прав людини заявив, що Росія повинна негайно забезпечити безперешкодний

доступ цивільного населення до районів евакуації, медичних установ і ліків, продуктів харчування та інших предметів першої необхідності, а також швидко та безперешкодну доставку гуманітарної допомоги та гуманітарну роботу, вільне пересування людей [74].

Органи Національної поліції України, прокуратура разом з експертами-міжнародниками ведуть постійну роботу з виявлення та фіксації порушень Росією норм міжнародного права. Проблемним на сьогодні являється документування злочинів ще й тому, що Росія вчиняє нові порушення дуже швидко, деякі з цих прикладів наведено нижче.

Злочин агресії. Використання Росією збройних сил в Україні можна охарактеризувати як злочин агресії, початок незаконної війни – коріння якої можна простежити до ідеї Нюрнберзького процесу про «злочин проти миру». Порушення заборони застосування сили є злочинами, передбаченими пунктом 4 статті 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй.

Військові злочини (напади на цивільне населення та об'єкти). Відповідно до звичаєвих норм міжнародного права дії Росії проти мирного населення та об'єктів можна кваліфікувати як військові злочини.

Окрім визнання принципу імунітету цивільного населення та об'єктів у звичаєвих нормах міжнародного права, цей принцип також втілено в багатьох міжнародних угодах, зокрема, у статті 2. Стаття 51 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій говорить: «Саме цивільне населення, а також окремі цивільні особи не повинні бути об'єктами нападів. Акти насильства та загрози їх застосування, головною метою яких є тероризувати цивільне населення, заборонені».

Згідно з міжнародним гуманітарним правом, будь-який некомбатант вважається цивільним. Згідно з п. 1 ст. 50 Протоколу № 1, цивільна особа – це особа, яка не є членом будь-яких організованих збройних сил, які є стороною конфлікту. У тій самій статті зазначено, що «якщо є сумнів щодо того, чи є особа цивільною особою, ця особа вважається цивільною особою».



Отже, відповідно до п. 1 ст. 51 цивільні особи, які беруть безпосередню участь у бойових діях, втрачають свою ідентичність та відповідний захист під час таких операцій. Військовослужбовці резерву або нестроеві вважаються цивільними особами, поки не почнуть виконувати накази військового керівництва. Цивільні особи втрачають свій статус лише за умови безпосередньої участі у бойових діях і лише під час такої участі, а після припинення участі у бойових діях вони відновлюють свій цивільний статус.

Військові злочини (акти державної зради). Звичаєві норми міжнародного права забороняють вбивати, наносити тілесні ушкодження чи брати в полон шляхом віроломства (використання уніформи, емблем та інших символів з метою введення противника в оману).

Для проникнення вглиб території України військовослужбовці Російської Федерації використовують форму та знаки розрізнення Збройних сил України, а також цивільний одяг. Очікується, що ця незаконна тактика збройних сил Росії допоможе їм інтегруватися в українське цивільне населення та здійснювати віроломні напади, коли це дозволить ситуація. Римський статут Міжнародного кримінального суду кваліфікує такі дії як військові злочини, якщо вони призвели до небезпечних втрат.

Умисне вбивство. Прицільна та неприцільна стрілянина по цивільному населенню може розглядатися як умисне вбивство відповідно до Женевських конвенцій 1949 року [47].

Навмисне вбивство цивільного населення є військовим злочином у всіх справах збройного конфлікту. Стаття 3 Женевської конвенції 1949 року забороняє «небезпечне для життя насильство, зокрема вбивство, каліцтво, жорстоке поводження та будь-які тортури» щодо осіб, «які не беруть участі у військових діях». Грубе порушення ст. 3 дедалі частіше розглядається як військовий злочин, як описано в статутах Міжнародного кримінального суду, Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії та Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди [75, 76].

Навмисне вбивство, тобто умисне вбивство цивільних осіб, а також «умисне заподіяння тяжких страждань і каліцтв» при заподіянні шкоди є військовими злочинами. Ті, хто вчиняє, наказує або потурає військовим злочинам, несуть особисту відповідальність за свої злочини відповідно до норм міжнародного гуманітарного права.

Військові злочини (напади на цивільну інфраструктуру/цивільне майно). Напади Росії на цивільну інфраструктуру (школи, дитячі садки, лікарні) також є військовими злочинами.

Принцип розмежування цивільних і військових цілей міститься в ст. 48 Протоколу I до Женевської Конвенції: «З метою забезпечення поваги до цивільних осіб і захисту цивільних осіб і об'єктів сторони конфлікту за будь-яких обставин сторони зобов'язані розрізняти цивільних осіб і комбатантів, цивільні об'єкти та військові цілі, а також діяти тільки проти військових цілей».

Злочини проти людства. Напади Росії на мирних жителів також можна кваліфікувати як злочини проти людяності, що є порушенням Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Статут визначає злочини проти людяності як «участь і свідоме вчинення широкомасштабних і систематичних нападів на цивільне населення», а також «неодноразове вчинення таких дій проти будь-якого цивільного населення відповідно до політики держави або організації щодо вчинення або підтримки таких дій». Статут визначає «політику підтримки таких атак» як активну підтримку або заохочення таких атак з боку відповідної країни чи організації.

Елементами злочину проти людяності є 1) «агресор вбив одну або більше осіб», 2) «це було вчинено в рамках широкомасштабного чи систематичного нападу на цивільне населення» та 3) «агресору відомо, що його поведінка була або буде частиною широкомасштабного або систематичного нападу на цивільних осіб» (пп. (а) п. 1 ст. 7 Фіналізованого драфту тексту щодо елементів злочинів, прийнятого Попередньою Комісією

для створення Міжнародного Кримінального Суду від 2 листопада 2000 року).

Важливо зазначити, що згідно з міжнародним правом кожен, хто вчиняє, наказує або потурає злочину проти людства, несе особисту відповідальність за свої дії.

Що стосується юрисдикції, Міжнародний кримінальний суд – нащадок Нюрнберзького трибуналу – має юрисдикцію щодо певних конкретних злочинів (воєнних злочинів і злочинів проти людяності, але не агресії), скоєних в Україні. Його юрисдикція поширюється на росіян, а статус президента РФ не гарантує недоторканності.

Основним і найважливішим методом допомоги Україні у розгляді справ Міжнародним судом ООН є збір доказів усіх злочинів, скоєних Росією в Україні.

Отже, ми дійшли наступних висновків:

1. Збройна агресія Росії проти України є незаперечним фактом. Без сумніву, всі винні мають понести відповідальність.
2. Україна вже використовує національні та міжнародні механізми для проведення правової оцінки міжнародних злочинів, вчинених у контексті неспровокованої агресії Росії проти України;
3. Найбільш реалістичним видається резолюція Генеральної Асамблеї ООН про створення міжнародного трибуналу проти Росії.

Враховуючи вище викладене, ми вважаємо, що створення міжнародного трибуналу проти Росії є обов'язковим. Він може бути створений на основі угоди між Україною та іншими державами або згідно з резолюцією Генеральної Асамблеї ООН, угодою між Україною та ЄСПЛ. Дискусії щодо його моделі тривають, але ніхто не ставить під сумнів необхідність створення суду. Переважна більшість європейських політиків і лідерів підтримує ідею ad hoc трибуналу. Європарламент закликав ЄС підтримати створення спеціального міжнародного трибуналу для розслідування військових злочинів проти України. Пропозиція була

включена до резолюції «Про боротьбу з безкарністю за військові злочини в Україні» [77].

### **3.2. Правові підстави та механізм створення Спеціального трибуналу зі злочину агресії РФ проти України**

Агресивна війна Росії проти України є одним із очевидних порушень статті 2(4) Статуту ООН з моменту набрання ним чинності. Окрім юридичних наслідків для відповідальності Росії як держави, ці події викликали відновлення інтересу до можливості індивідуальної відповідальності за злочин агресії. Незважаючи на те, що після Другої світової війни на міжнародному рівні не притягали до відповідальності за планування, підготовку, початок або ведення такої війни, - такі дії були визнані злочином згідно зі звичаєвим міжнародним правом після висновків Міжнародних військових трибуналів у Нюрнберг і Токіо в 1940-х роках, прикладом чого є консенсусне підтвердження Генеральної Асамблеї ООН у 1946 і 1974 роках і угода 123 держав-учасниць Міжнародного кримінального суду (МКС) 2017 року, про що ми вже говорили раніше.

28 березня 2022 року Євроюст, агентство ЄС із співробітництва у сфері кримінальної юстиції, оголосило про підтримку спільної слідчої групи (далі - ССГ), створеної владою Литви, Польщі та України [78] для вивчення ймовірних основних міжнародних злочинів, скоєних в Україні. Євроюст має компетенцію щодо тяжких злочинів, перелічених у Додатку I до Регламенту (ЄС) 2018/1727, які з 2018 року включали геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини, а також кримінальні злочини, пов'язані з цими злочинами.

Спільні слідчі групи є інструментом, що забезпечує співпрацю між судовими та правоохоронними органами, вони є обмеженими у часі – зазвичай від 12 до 24 місяців – і переслідують певну мету, наприклад збір доказів. Стратегія Мережі ЄС з питань геноциду 2014 року рекомендує державам-членам розглянути можливість використання ССГ для

розслідування та судового переслідування основних міжнародних злочинів через їх «значну додаткову цінність для правоохоронних органів держав-членів у світлі підтримки Євроюсту, Європолу та фінансування ЄС» [79]. Станом на травень 2022 року Євроюст підтримав три ССГ у зв'язку з основними міжнародними злочинами.

У цьому випадку ССГ збиратиме докази та сприятиме співпраці з ІСС, зокрема з Офісом прокурора ( далі ОП-ІСС), щоб забезпечити обмін інформацією. Євроюст підтримує ССГ шляхом, зокрема, юридичної, фінансової та операційної допомоги груп слідчих. Група слідчих також відкрита для участі інших держав-членів, а також третіх країн. 23 травня 2022 року Європейський комісар з питань юстиції Дідьє Рейндерс оголосив про участь додаткових держав-членів, зокрема Естонії, Латвії та Словаччини, підтверджених Євроюстом [78].

Європейська Комісія оголосила про свій намір надати технічну та фінансову підтримку на місцях, залучаючи як Євроюст, так і Європол, для підтримки українських прокуратур. 13 квітня, після візиту Президента Комісії Урсули фон дер Ляєн та Високого представника Жозепа Боррелля до Києва та Бучі, Комісія оголосила пропозицію переглянути мандат Євроюсту, щоб дозволити йому збирати, зберігати та обмінюватися доказами щодо військових злочинів, зокрема відео, аудіозаписами та супутниковими знімками. В Україні важко надійно зберігати таку інформацію за нинішніх обставин, і безпечне зберігання інформації з потенційною доказовою цінністю є важливим для забезпечення відповідальності за злочини, які ймовірно були вчинені.

Стаття 8 Римського статуту визначає злочин агресії як планування, підготовку, ініціювання або виконання політичним або військовим лідером актів агресії в порушення Статуту ООН, таких як вторгнення, окупація або анексія силою. Це дозволяє МКС переслідувати вище політичне чи військове керівництво за незаконне ведення війни проти іншої держави. Хоча агресія була включена в оригінальний Римський статут 1998 року, її визначення та

умови юрисдикції та активації не були визначені до Кампальських поправок, узгоджених державами-учасницями в 2010 році. Юрисдикція МКС щодо злочину агресії була активована в липні 2018 року, а із 123 держав-учасниць Римського статуту лише 43 ратифікували Кампальські поправки на сьогоднішній день, і жоден із постійних членів Ради Безпеки ООН (далі - РБ ООН) не ратифікував поправки.

Країни, які не є державами-учасницями МКС, як Україна та Росія, виключені з-під юрисдикції Суду щодо злочину агресії, і ця ситуація не зміниться найближчим часом, враховуючи право вето Росії на рішення Радбезу ООН [80]. З цієї причини, були пропозиції від юридичних експертів і політиків створити спеціальний міжнародний трибунал для судового переслідування злочину агресії щодо війни в Україні. Такий трибунал мав би юрисдикцію переслідувати осіб, відповідальних за агресію, якими було б політичне та військове керівництво Росії та тих, хто причетний до фінансування війни. Ці пропозиції були підтримані Україною та головами комітетів із закордонних справ парламентів 11 держав-членів, Великої Британії, а також приватними особами. Підкомітет Європейського парламенту з прав людини обговорив проблеми, пов'язані зі створенням такого трибуналу, на засіданні 28 березня 2022 року, і зараз це питання розглядається експертами з права низки держав-членів.

28 квітня 2022 року Парламентська асамблея Ради Європи (далі - ПАРЄ) одноголосно прийняла резолюцію, яка закликає до створення спеціального міжнародного кримінального трибуналу для розслідування та судового переслідування злочину агресії (як визначено в міжнародному звичаєвому праві) нібито вчинені політичним і військовим керівництвом Російської Федерації» [81]. Рішення заснувати юрисдикцію запропонованого суду на звичаєвому міжнародному праві обходить проблему відсутності юрисдикції для переслідування агресії, як це визначено Римським статутом.

У своїй резолюції, ухваленій 19 травня 2022 року, і відзначаючи відсутність юрисдикції МКС щодо злочину агресії під час війни проти

України, Європейський парламент закликав створити «спеціальний міжнародний трибунал... з повноваженнями розслідувати та переслідувати злочинців» ймовірних злочинів агресії, вчинених проти України політичним і військовим командуванням Росії та її союзників». Він також закликав Європейську комісію «підтримати створення відповідної правової основи» для трибуналу та, разом з іншими установами ЄС, надати «всі необхідні людські та бюджетні ресурси, а також адміністративну, слідчу та матеріально-технічну підтримку для створення трибуналу. Нарешті, він звернувся до інституцій ЄС, зокрема до Комісії, з проханням звернутися за підтримкою до Генеральної Асамблеї ООН та інших організацій-однодумців для створення трибуналу[82].

МКС, як єдиний постійний трибунал для судового переслідування міжнародних злочинів, страждає від ряду обмежень, які впливають на його юрисдикцію, і які детально викладені в стратегії Мережі геноциду ЄС 2014 року. Таким чином, розслідування та судове переслідування цих злочинів покладається в першу чергу на національні органи влади, незалежно від того, де були вчинені злочини, і незалежно від громадянства злочинця чи жертви. Для того, щоб держави могли успішно виконувати цей обов'язок, вони повинні прийняти повну законодавчу базу, яка виходить далеко за рамки простого перенесення визначень міжнародних злочинів у національне законодавство. Вони повинні забезпечити, включення до їхнього законодавства ключових понять, таких як командування та відповідальність начальника, що дозволить використання структурних досліджень.

Мережа геноциду визначає ці розслідування як такі, що зосереджені на «загальних і структурних аспектах поточної ситуації, а не на окремому інциденті чи злочинці», що є необхідним з огляду на масштаб і складність, типову для цих злочинів. Основні правові поняття, такі як екстериторіальна юрисдикція, також повинні бути ретельно визначені в національному законодавстві, щоб національні органи влади, які бажають переслідувати

основні міжнародні злочини, не покладалися на судове переслідування за менші правопорушення (вбивство, тероризм, порушення санкцій)[75].

Крім законодавчої реформи, для ефективного розслідування міжнародних злочинів потрібен спеціальний персонал, який або працює в підрозділах, що займається виключно цими злочинами, або працює виключно над цими злочинами в рамках ширших служб прокуратури, правоохоронних органів і судової співпраці. Також потрібен мультидисциплінарний підхід із цифровими експертами, істориками, антропологами, експертами з повернення активів і фінансових розслідувань, а також медіа та військовими фахівцями.

Окрім забезпечення існування ефективної основи для міжнародного співробітництва, необхідного з огляду на те, що докази та свідки міжнародних злочинів можуть бути розкидані по всьому світу, держави також повинні забезпечити застосування подібних механізмів співпраці до ключових зацікавлених сторін на національному рівні.

Мережа геноциду вказала на важливість залучення національних органів імміграції та/або притулку до розслідування цих злочинів. Завдяки своїй роботі вони, швидше за все, зустрінуться з потенційними жертвами та свідками, а також мають найкраще місце для ідентифікації підозрюваних і збору початкової інформації в рамках процесу імміграції чи надання притулку.

Повідомляється, що під час прийому біженців з України «більшість держав-членів взяли на себе ініціативу щодо забезпечення імміграційних органів/служб притулку та поліції інформаційними формами, листівками та анкетами, які передаються українським біженцям після прибуття до ЄС для виявлення потенційних свідків військових злочинів» [83]. Оскільки ці злочини часто збігаються з іншими формами серйозних злочинів, включаючи тероризм, відмивання грошей і порушення санкцій або обмежувальних заходів. Національні органи також повинні забезпечити ефективну форму співпраці з податковою та митною службами, антитерористичними



підрозділами та розвідкою, агентства задля забезпечення збереження важливої інформації.

У контексті універсальної юрисдикції можливо, що кілька держав розслідуватимуть потенційні злочини, скоєні в одному регіоні, як зараз у випадку війни в Україні. Тому вкрай важливо, щоб між національними органами влади були ефективні засоби співпраці для забезпечення ефективного обміну інформацією та уникнення дублювання роботи. ССГ Євроюсту забезпечує це для держав-членів ЄС, але для третіх країн ЄС, Сполучені Штати та Сполучене Королівство створили Консультативну групу з питань жорстоких злочинів (далі - АСА). Це надасть підтримку підрозділам з розслідування військових злочинів Генеральної прокуратури України у розслідуванні та судовому переслідуванні злочинів, пов'язаних із конфліктом.

ЄС, США та Велика Британія нададуть експертний персонал для допомоги Офісу прокурора та іншим зацікавленим сторонам кримінального правосуддя України у «зборі та збереженні доказів, оперативному аналізі, розслідуванні сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, дослідженні місця злочину та судово-медичних дослідженнях, складанні обвинувальних актів, та співпраці з міжнародними та національними механізмами звітності» [84]. АСА також братиме участь у Мобільній групі правосуддя, яка складається з міжнародних та українських експертів і призначена для підвищення спроможності українських органів влади проводити розслідування на місцях.

Жодна з держав, які зараз беруть участь у бойових діях, не є державою-учасницею МКС. Двома заявами за статтею 12(3) Україна надала Суду юрисдикцію щодо злочинів на своїй території, починаючи з 21 листопада 2013 року. Друга заява не має кінцевої дати та стосується злочинів, пов'язаних із вторгненням у лютому 2022 року. Винятком є злочин агресії. Здійснення юрисдикції щодо цього злочину виключається, оскільки, по-перше, Суд не має юрисдикції щодо злочину, якщо він вчинений

громадянами або на території держави, яка не є Стороною (стаття 15 bis (5) Статуту МКС); і, по-друге, Рада Безпеки ООН не передала цю справу Прокурору МКС (стаття 15 ter Статуту МКС).

У грудні 2020 року прокурор Бенсуда оголосила про завершення попередньої перевірки в Україні, яка тривала з 24 квітня 2014 року. Вона знайшла розумні підстави вважати, що широкий спектр військових злочинів і злочинів проти людяності, які досягли необхідного рівня тяжкості, були скоєні. Потенційні справи будуть прийнятні або через «бездіяльність» української та російської влади щодо категорій осіб і поведінки, що цікавить прокуратуру, або через «недоступність» української судової системи на частинах її території окупованої Росією.

Протягом 2021 року Палата попереднього провадження не зверталася за дозволом на проведення розслідування. Лише 28 лютого 2022 року, після вторгнення Росії, прокурор Карім Хан оголосив про своє рішення розпочати розслідування в Україні. Хан погодився з визначенням розумних підстав для розслідування поведінки, охопленої попереднім оглядом. Він зазначив, що розслідування також охопить будь-які нові ймовірні злочини, вчинені «будь-якою стороною конфлікту на будь-якій частині території України».

Щоб розпочати розслідування *propter motu*, прокурор повинен отримати судовий дозвіл згідно зі статтею 15(3) Статуту, але для цього потрібен час (як правило, до 4 місяців). Крім того, держави-учасниці можуть передати справу, в тому числі і державі-неучасниці, яка визнала юрисдикцію МКС, таким чином обходячи потребу в судових санкціях.

Що стосується внутрішнього обвинувачення, то переслідування за тяжкі злочини на національному рівні є стандартним і першочерговим методом. Злочини, нібито скоєні там, підпадають під подібні статті Кримінальних кодексів України про «злочини проти миру та безпеки людства». Кодекси забороняють планування, підготовку та ведення агресивної війни (ст. 437 ККУ; ст. 353 ККУ), військові злочини (ст. 438 ККУ; ст. 356 ККУ).

Таким чином, поведінка, яка може бути кваліфікована як злочин агресії та воєнні злочини в Україні, є однозначно кримінальною за законодавством трьох держав. Політичні та військові керівники та члени збройних сил можуть бути притягнуті до відповідальності згідно із законодавством територіальної держави та/або відповідно до законодавства держав, національністю винних.

Система кримінальної юстиції України, як правило, була б спроможна розглядати такі справи, особливо проти обвинувачених середнього та низького рівня, хоча доцільність проведення судових процесів залежить від того, як розвиватиметься військова ситуація та від здатності української влади отримати підозрюваних. (хоча стаття 262 Кримінально-процесуального кодексу допускає заочний розгляд справи за виняткових обставин) [85].

Перші кроки до створення міжнародного трибуналу з сучасного агресору Україною зроблено. Зокрема, у вересні Указом президента №661/2022 було створено робочу групу, метою якої стане забезпечення належного міжнародного розслідування та притягнення до відповідальності за скоєння злочину агресії проти України. Крім того, на початку жовтня Верховна Рада України підготувала звернення до ООН, парламентів та урядів її країн-членів, Європейського Союзу, Ради Європи щодо створення Спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії проти України.

Цей трибунал стане важливою складовою інституційної бази, яка забезпечуватиме правосуддя в Україні. Більше того, існування Спеціального трибуналу полягає в тому, щоб заповнити наявну лаку на застосування міжнародного кримінального права у ситуації з Україною, яка виникла внаслідок обмеженої юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії. Водночас юрисдикція Міжнародного кримінального суду щодо військових злочинів, злочинів проти людяності та геноциду в Україні не обмежуватиметься.

Відкритим залишається питання, чи встановлюватиме спеціальний міжнародний трибунал тимчасову юрисдикцію з лютого 2014 року чи з

лютого 2022 року. Однак після подій 24 лютого швидка реакція міжнародної спільноти є безпрецедентною. Зокрема, Резолюцією ES-11/1 Генеральної Асамблеї ООН від 2 березня 2022 року світ засудив заяву Російської Федерації від 24 лютого 2022 року щодо проведення «спеціальної воєнної операції» на території України. У резолюції також зазначено, що військова операція РФ на суверенній території України має такі масштаби, які міжнародне співтовариство не бачило у Європі протягом десятиліть.

Щодо організаційних питань Спеціального міжнародного трибуналу, його місцезнаходженням розглядається Гаага - оскільки це забезпечить взаємодію з іншими міжнародними судами, зокрема міжнародним кримінальним судом, трибуналами, Об'єднаною слідчою групою. Парламент Нідерландів уже підтримав таку пропозицію.

Міжнародні суди та трибунали зазвичай складаються з трьох органів: Палат, Прокурора та Секретаріату. Вибір суддів, прокурора та секретаря трибуналу може здійснюватись за призначенням Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй.

Робочими мовами створеного Спеціального трибуналу мають бути:

- англійська, французька, оскільки є визнаними мовами міжнародних судів;
- українська, оскільки злочин агресії вчинено щодо України;
- російська, оскільки згідно зі статтею 14 Міжнародного пакту про цивільні та політичні права, кожен має право при розгляді пред'явленого йому кримінального звинувачення бути в терміновому порядку та докладно повідомленим мовою, яку він розуміє, про характер та підставу пред'явленого йому звинувачення.

Загалом напрямок, обраний Україною щодо створення спеціального міжнародного трибуналу, дасть можливість притягнути до відповідальності найвище військово-політичне керівництво РФ за злочин агресії, вчинений проти України, та сприятиме відновленню міжнародного правопорядку.

Але відкритим залишається питання відшкодування збитків нашої державі, українським громадянам та бізнесу, спричиненим російською агресією.

Отже, рішуча та скоординована багатостороння відповідь на агресію проти України свідчить про значні зміни в політиці ЄС та його держав-членів і партнерів щодо питань оборони та безпеки, таких як санкції, постачання зброї, нейтралітет і членство в НАТО. Більшість держав чітко, ніж будь-коли, усвідомлюють, що МКС є не тільки актуальним, але й необхідним, і що він повинен отримати відповідну фінансову та політичну підтримку. Одним із непередбачуваних наслідків російської війни може стати визначення державами МКС пріоритетності своїх зобов'язань за Статутом та надання Суду ресурсів і співпраці.

## **ВИСНОВКИ**

Україна сама вирішила виступати за створення міжнародного спеціального кримінального трибуналу для переслідування злочину агресії, цю ідею підтримують, зокрема, Парламентська асамблея Ради Європи, Парламент ЄС і Парламентська асамблея НАТО.

У часто цитованому уривку з рішення Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі 1946 року злочин агресії описується як «найвищий міжнародний злочин, який відрізняється від інших військових злочинів лише тим, що він містить у собі накопичене зло цілого». Саме ведення війни часто призводить до вчинення військових злочинів та інших звірств. Проте збитки, завдані війною Україні, навіть більші, ніж збитки від усіх військових злочинів разом узятих. Крім того, судове переслідування за будь-які потенційні злочини проти людяності, навіть геноцид, не відобразить належним чином усю шкоду, завдану Росією, яка розв'язала свою агресивну та руйнівну війну проти українського народу.

Міжнародний кримінальний суд - МКС, заснований Римським статутом, є першим постійним міжнародним кримінальним судом на основі договорів. Він має компетенцію розслідувати та розглядати справи про геноцид, злочини проти людяності та військові злочини, а також злочини агресії, якщо вони були вчинені з 17 липня 2018 року, і за певних умов. МКС має юрисдикцію щодо цих злочинів, лише якщо вони були вчинені на території держави-учасниці або одним із її громадян. Проте, якщо Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй передає справу Прокурору МКС або якщо держава робить заяву про визнання юрисдикції Суду, МКС може розглядати справи, які не стосуються держав-учасниць. Оскільки Російська Федерація, як постійний член Ради Безпеки, має право вето на його резолюції, передача Радбезу навряд чи продовжиться.

Значення статутів і вироків Міжнародних військових трибуналів Нюрнберзі та Токіо полягає в тому, що вони закріпили принцип індивідуальної кримінальної відповідальності та сформулювали склади злочинів, за скоєння яких така відповідальність настає. Нюрнберзький вирок

проголосив, що злочини проти міжнародного права вчиняються людьми, а не абстрактними категоріями, і лише шляхом покарання окремих осіб, які вчиняють такі злочини, можуть бути дотримані встановлення міжнародного права.

Міжнародні військові трибунали в Нюрнберзі та Токіо стали першими міжнародними кримінальними судами для переслідування індивідів за скоєні ними злочини проти світу, серйозні військові злочини, злочини проти людяності. Саме вони заклали основи юрисдикційного механізму в праві міжнародного кримінального правосуддя.

Разом з тим, величезна заслуга цих трибуналів полягає в тому, що вони вперше в історії людства реально здійснили міжнародне правосуддя і заклали фундамент для створення міжнародного кримінального права і, що особливо важливо, на наш погляд, сучасного міжнародного кримінально процесуального права.

Сучасне міжнародне право підтвердило принцип невідворотності покарання та індивідуальної відповідальності фізичних осіб за всім параметром міжнародних злочинних діянь та принципом міжнародно-правової відповідальності держав за скоєння особливо соціально-небезпечних діянь у вигляді міжнародних злочинів.

Однак Міжнародний кримінальний суд не матиме юрисдикцію щодо індивідуальної поведінки, результатом якої будуть акти агресії, не охоплені статтею 8 bis (2). Навіть якщо Рада Безпеки вирішить, що певний акт, вчинений державою, є актом агресії, але цей акт не охоплюватиметься статтею 8 bis (2), МКС не зможе - в силу принципу *nullum crimen sine lege* здійснити юрисдикцію щодо суб'єктів відповідної дії. У таких ситуаціях необхідно буде звертатися до національних кримінально-правових механізмів.

Політичне та військове керівництво Росії несуть відповідальність за розв'язання війни проти України та мають бути притягнуті до відповідальності за злочин агресії, тому створення Спеціального воєнного трибуналу для України є вкрай важливим.

Спеціальний суд може базуватися на міжнародній угоді між країнами. Україна, як країна, яка безпосередньо постраждала від російської агресії, заслуговує бути обов'язковим учасником договору.

Віхою у створенні такого суду може стати знаменитий Нюрнберзький трибунал, який було засновано за угодою між Радянським Союзом, США, Великою Британією та Францією. Пізніше до угоди приєдналися ще 19 країн. Якщо новий трибунал буде сформований за тією ж схемою, що і Нюрнберзький, країна, яка бажає його створити, негайно прийме свій статут, який визначить усі питання діяльності трибуналу, юрисдикцію та процедурні моменти.

Противники цієї моделі звертають увагу на проблеми прямого визнання юрисдикції майбутнього Суду як самою державою-агресором, так і тими, хто може опинитися на лаві підсудних. Тобто Росія чи Білорусь можуть не визнавати таку міжнародну кримінальну юстицію, оскільки не будуть сторонами угоди про її створення.

Є також побоювання, що міжнародний авторитет Суду може бути недостатнім, оскільки ймовірний склад держав, які братимуть участь у таких міжнародних договорах, буде невеликим. Наприклад, можуть бути треті країни (деякі сателіти Росії), які не визнають юрисдикцію трибуналу і поставлять під сумнів його законність згідно з міжнародним правом.

Іншою моделлю створення спеціального трибуналу *ad hoc*, яка зараз обговорюється, є створення трибуналу за участю міжнародної організації. Воно може ґрунтуватися виключно на рішеннях цих організацій або на умовах тієї самої угоди між Україною та міжнародними організаціями.

Історія знає випадки, коли спеціальні суди створювалися на основі рішень Ради Безпеки ООН. Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії та Руанди був створений і діяв протягом багатьох років на основі відповідних резолюцій Ради Безпеки ООН у 20 столітті. Хоча їх метою не було притягнення винних у агресії до відповідальності, вони



забезпечили важливу практику для сучасного міжнародного кримінального права у розслідуванні військових злочинів і геноциду.

Однак з Радою Безпеки є проблеми. Як відомо, її рішення приймаються за одностайної підтримки всіх п'яти постійних членів. А оскільки окрім Росії, яка ніколи не підтримає рішення про створення судів проти власного політичного керівництва, є ще Китай, який загалом його підтримує, ухвалення відповідної резолюції є практично неможливим.

Як ми бачили, кожен варіант майбутнього міжнародного трибуналу, який ми розглянули, має свої переваги та недоліки. Проте інший підхід до моделі *ad hoc* трибуналу, очевидно, не повинен зменшувати незамінності його формування та діяльності. Очевидно, що можливий варіант створення спеціального міжнародного кримінального трибуналу вкрай важливий у майбутньому для ефективного засудження тих, хто планував, готував і розв'язував загарбницьку війну проти України.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кулеба Д. Час визнати російську кампанію в Україні геноцидом [Електронний ресурс] / Дмитро Кулеба // Генеральне консульство України в Стамбулі. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://istanbul.mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-chas-viznati-rosijsku-kampaniyu-v-ukrayini-genocidom>.

2. Заява міністрів закордонних справ країн «Великої сімки» щодо загарбницької війни Росії проти України [Електронний ресурс] // Державний департамент США. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://ua.usembassy.gov/uk/g7-foreign-ministers-statement-on-russias-war-of-aggression-against-ukraine/>.

3. 20 років набуття чинності Римського статуту. Чи є проблемою, що Україна досі його не ратифікувала? [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/rome-statute-ukraine/31923517.html>.

4. Аргументи щодо створення Спеціального трибуналу для переслідування злочину агресії, вчиненого щодо України [Електронний ресурс] // A Forum on Law, Rights, and U.S. National Security. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.justsecurity.org/83410/tribunal-crime-of-aggression-part-three-ua/>.

5. Розширення НАТО – «стратегічна помилка», яка призвела до війни, чи далекоглядна мудрість, яку ця війна підтвердила? [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://niss.gov.ua/news/statti/rozshyrennya-nato-yak-falshyvyyu-pryvid-dlya-vypravdannya-viyny-rosiyi-proty-ukrayiny>.

6. Вимоги Росії щодо «гарантій безпеки» та дискусія про «двері НАТО» напередодні вторгнення [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://niss.gov.ua/news/statti/rozshyrennya-nato-yak-falshyvyyu-pryvid-dlya-vypravdannya-viyny-rosiyi-proty-ukrayiny>.

7. Чого боїться Москва: сил НАТО чи української демократії? [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://niss.gov.ua/news/statti/rozshyrennya-nato-yak-falshyvyy-pryvid-dlya-vypravdannya-viyny-rosiyi-proty-ukrayiny>.
8. Kreß C. 2006. Versailles – Nuremberg - The Hague Germany and International Law. - International lawyer. Vol 40. - 2006. - No1. P.15-39.
9. Kreß C. The Crime of Aggression before the First Review of the ICCSt. - Leiden Journal of International Law. Vol. 20. – 2007-. P. 841-849
10. Pelle A. Applicable law. - The Rome Statute of International Criminal Court: A Commentary. Ed. by Cassese A. [et al.]. Oxford: Oxford University Press. - 2002.- P. 1051-1084.
11. Simpson G. International Law in diplomatic history. - The Cambridge companion to International Law. Ed. by J. Crawford and M. Koskenniemi. Cambridge: Cambridge University Press. - 2012. - P. 25-46.
12. Schabas W. The International Criminal Court: Struggling to Find its Way. - Realizing Utopia: The Future of International Law. Ed. by Antonio Cassese. Oxford: Oxford University Press. - P2012 - 250-260.
13. Heller K. Retreat from Nuremberg: The Leadership Requirement in the Crime of Aggression. - European Journal of International Law - 2017.-. Vol. 18. P.477–497.
14. Grover L. Interpreting the crime of aggression. - The Crime of Aggression: A Commentary in two volumes. Ed. by Kreß C., Barriga S. Vol.1. Cambridge: Cambridge University Press. - 2017. - P.375-411.
15. Glotova S.V. 2017. The Crime of Aggression and Russian Law” The Crime of Aggression: A Commentary in two volumes. Ed. by Kreß C., Barriga S. Vol.1. Cambridge: Cambridge University Press. – 2017 - P.923-936.
16. International Military Tribunal (Nuremberg), Judgment of 1 October 1946 // The Trial of German Major War Criminals. Proceedings of the International Military Tribunal sitting (Nuremberg, Germany, Part 22), 22nd August, 1946 to 1st October, 1946. - P. 447.

17. Barriga S. Negotiating the Amendments on the crime of aggression // S. Barriga and C. Kreß (eds.). *The Travaux Préparatoires of the Crime of Aggression*. Cambridge University Press, 2012.-C. 3-80.
18. Orakhelashvili A. *Peremptory Norms in International Law*.- Oxford University Press, 2006.-P. 50-51.
19. Sayapin S. The Compatibility of the Rome Statute's Draft Definition of the Crime of Aggression with National Criminal Justice Systems // *Revue Internationale de Droit Pénale*. - 2010. - № 81 (1-2).- C. 9
20. Ambos K. The Crime of Aggression after Kampala // *53 German YIL*.-2010.-C. 464.
21. Fenwick C. G. Draft Code of Offenses Against the Peace and Security of Mankind // *AJIL*.-1952.- No 1 (46).-C. 98-100;
22. Potter P. B. Offenses Against the Peace and Security of Mankind // *AJIL*. 1952. - No 1 (46).-C. 101-102.
23. International Military Tribunal (Nuremberg), Judgment of 1 October 1946, in *The Trial of German Major War Criminals. Proceedings of the International Military Tribunal sitting at Nuremberg, Germany, Part 22 (22nd August, 1946 to 1st October, 1946)*.
24. Chapter XVIII («Penal matters»), section 10.b (Amendments on the crime of aggression to the Rome Statute of the International Criminal Court), [http://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg\\_no=XVIII-10b&chapter=18&lang=en](http://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10b&chapter=18&lang=en)
25. Статут Ліги Націй [Електронний ресурс] // Юридична бібліотека. – 1919. – Режим доступу до ресурсу: [https://yurist-online.org/publ/istoricheskie\\_dokumenty\\_istorichni\\_dokumenti/statut\\_ligi\\_nacij\\_ustav\\_ligi\\_nacij/2-1-0-1227](https://yurist-online.org/publ/istoricheskie_dokumenty_istorichni_dokumenti/statut_ligi_nacij_ustav_ligi_nacij/2-1-0-1227).
26. Важна К. А. Визначення агресії у сучасному міжнародному праві: матеріали наук.-практ. конф. [«Україна і світ»], (Київ, 19 квітня 2016 р.) // *Україна і світ: Науковий журнал Факультету журналістики і міжнародних*

відносин Київського національного університету культури і мистецтв. —К.: КНУКіМ, 2016. - Вип. 1. - С. 84.

27. Попович В. П. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права у кримінальне законодавство України; автореф. дис. канд. юрид наук; спец.12.00.08 / В. П. Попович. — Львів, 2010. — 20 с.

28. Денисов С. Ф., Кардаш К. С. Визначення поняття «агресивна війна» у кримінальному праві України / Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка // Проблеми теорії та практики застосування законодавства.

29. Статут Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. – 1945. – Режим доступу до ресурсу: [https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter\\_Ukrainian.pdf](https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf).

30. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 1998. – Режим доступу до ресурсу: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_588#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text).

31. Yarwood L. State Accountability under International Law: Holding states accountable for a breach of jus cogens norms [Electronic resource] / Lisa Yarwood. – Routledge Research in International Law, 2011. – Mode of access: <https://books.google.com.ua/books?id=157HBQAAQBAJ&pg=PT204&lpg=PT204&dq=accountability+for+aggression&source=bl&ots=ZEDFzJRqrH&sig=DBdrpDrWXlZcv91EvSMdl2MkC8w&hl=uk&sa=X&ved=0ahUKEwjKk93QkqPRAhVBmSwKHUZgDTQQ6AEIJzAB#v=onepage&q=accountability%20for%20aggression&f=false>

32. Elements of Crimes (International Criminal Court, 2011) [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/336923D8-A6AD-40EC-AD7B-45BF9DE73D56/0/ElementsOfCrimesEng.pdf>. – Title from the screen.

33. Koh H. H. The crime of aggression: the United States perspective / Harold Hongju Koh and Todd F. Buchwald // *American Journal of International Law*. – 2015. – Vol. 109.2 (Apr.). – P. 257.
34. Касинюк І. В. Сучасні проблеми міжнародно-правового регулювання кримінальної відповідальності за злочин агресії / І. В. Касинюк // *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Право»*. – Т. 2. – Вип. 38. – С. 150–153.
35. Ratification and Implementation of the Kampala Amendments to the Rome Statute of the ICC. Crime of Aggression. War Crimes: Handbook. – 2<sup>nd</sup> ed. – Liechtenstein Institute on Self-Determination, Princeton University, 2013.
36. McDougall C. The Crime of Aggression under the Rome Statute of the International Criminal Court / Carrie McDougall. – Cambridge University Press, 2013.
37. Версальський договір [Електронний ресурс] // Цей день в історії. – 1919. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.jnsm.com.ua/h/0628N/>.
38. Higgins Rosalyn Asser Institute lectures on international law: certain unresolved aspects of the law of state immunity. – *Netherlands International Law Review*, Vol. 29, 1982. – P. 265–276.
39. Статут Міжнародного Військового Трибуналу для суду і покарання головних військових злочинців європейських країн осі (Прийнятий у Лондоні 8 серпня 1945 року) // *Нюрнберзький процес : збірник матеріалів : в 2 т. – Т. I. – М. : Держ. вид-во юрид. літ., 1954. - С. 15-21.*
40. Федоренко В. Л. Вплив Нюрнберзького процесу на формування та утвердження міжнародних стандартів у сфері прав людини / В. Л. Федоренко // *Розбудова демократичного суспільства після Нюрнберзького трибуналу : зб. статей учасників Міжнар. конф. (м. Одеса, 22–23 жовтня 2010 р.) / Національний університет «Одеська юридична академія», Південний регіональний центр НАПрН України, Центр міжнародного права і правосуддя. – Одеса : Фенікс, 2010. – С.15–20.*

41. Міжнародний Трибунал для Далекого Сходу [Електронний ресурс] // Цей день в історії. – 1948. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.jnsm.com.ua/h/1112M/>.
42. Резолюція 1315 (2000), прийнята Советом Безопасности на его 4186-м за седании 14 августа 2000 года: док. ООН: S/RES/1315(2000). - Нью-Йорк: ООН, 2000. - 3 с.
43. Клопотання підсудних та його захисників (з протоколу організаційного засідання Трибуналу від 6 листопада 1945 р). Цитовано за: Нюрнберзький процес: збірник матеріалів: 8 т. – Т.1. - М.: Юрид. літ., 1987. - С. 201.
44. Дерейко І.І., Коваль М.В. Нюрнберзький процес 1945–1946 [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2010. - 728 с.: іл.. – Режим доступу: [http://www.history.org.ua/?termin=Niurnberzkyj\\_protse](http://www.history.org.ua/?termin=Niurnberzkyj_protse)
45. Бріана–Келлога пакт, Паризький пакт — договір про заборону війни як засобу національної політики [Електронний ресурс] // 1928 – Режим доступу до ресурсу: [https://vue.gov.ua/Бріана–Келлога\\_пакт\\_1928](https://vue.gov.ua/Бріана–Келлога_пакт_1928).
46. Іванов В.М. Нюрнберзький процес: історичне та правове значення (до 70-річчя Міжнародного військового трибуналу). Часопис Київського університету права. 2015. No 3. С. 24–28.
47. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 1949. – Режим доступу до ресурсу: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_153#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text).
48. Третій Нюрнберзький процес: суд над суддями [Електронний ресурс] // Спілка мертвих юристів: колективне юридичне медіа. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.deadlawyers.org/tretij-nyurnberzkij-proczes-sud-nad-suddyami/>.
49. Нюрнберзький трибунал уперше в історії судив за розв'язування війни. Згадуємо, як людство прийшло до поняття воєнного злочину і як

трибунал намагався попередити майбутні війни [Електронний ресурс] // Бабель. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://babel.ua/texts/79303-nyurnberzkiy-tribunal-upershe-v-istoriji-sudiv-za-rozv-yazuvannya-viyni-zgaduyemo-yak-lyudstvo-priyshlo-do-ponyattya-voyennogo-zlochynu-i-yak-tribunal-namagavsya-poperediti-maybutni-viyni>.

50. Роль Нюрнберзького процесу для міжнародного права [Електронний ресурс] // Фокус. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.dw.com/uk/як-нюрнберзький-процес-прислужився-розвитку-міжнародного-права/a-18632728>.

51. Опитування підсудних про визнання чи невизнання ними своєї винності (зі стенограми ранкового засідання Міжнародного військового трибуналу від 21 листопада 1945 р.) // Нюрнберзький процес: збірник матеріалів / [під редакцією: К. П. Горшеніна (головний редактор). - М.: Держ. вид-во юрид. літ., 1952. - 831 с.

52. Нюрнберзький процес: збірник матеріалів: 8 т. – Т.1. - Київ.: Юрид. літ., 1987. - 688 с.

53. Котляров І.І. Спадкоємність Нюрнберзьких принципів у міжнародному гуманітарному праві / І. І. Котляров // :урнал міжнародного права. - 2006. - № 4 (64). - С. 93-109.

54. О. В. Задорожній. Токійський процес 1946-48 //Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. / ред. кол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. —К. : Знання України, 2004. — Т. 2 : М — Я. — 812 с.

55. Зовнішня політика Радянського Союзу в період Вітчизняної війни, т. 3, [ М.], 1947, с. 334-35, 362-66.

56. Статут Міжнародного воєнного трибуналу для Дального Сходу [Електронний ресурс] // Юридична енциклопедія. – 1946. – Режим доступу до ресурсу: <https://base.garant.ua/2540693/>.

57. Haveman R.,Kavran O, Nicholls N. [eds] Supranational Criminal Law: a system Sui Generis. Intersentia, Antwerp-Oxford-New York. 2019. P. 13.



58. T. Meron. Reflection on the Prosecution of war crimes by international tribunals.//American Journal of International Law. 2020. 3, Vol. 100. P. 565.
59. Kolk and Kislyiy v. Estonia Case before the ECHR//Journal of International Criminal Justice 4 (2020), P. 414–415.
60. МЗС: від СРСР акт капітуляції Японії в Другій світовій війні підписав уродженець Уманщини [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: [https://www.radiosvoboda.org/a/news-druha-svitova viyna/30816904.html](https://www.radiosvoboda.org/a/news-druha-svitova-viyna/30816904.html).
61. Нюрнберг на Амурі – судовий процес над японськими військовими злочинцями. Хитросплетіння токійського процесу Учасники процесу над японськими мілітаристами 1946 рік [Електронний ресурс] // Вісник Академії Військових наук. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://spbhttp.ua/uk/nyurnberg-na-amure-sudebnyi-process-nad-yaponskimi-voennymi/>.
62. International military tribunal for the far east Special proclamation by the Supreme Commander for the Allied Powers at Tokyo January 19, 1946; charter dated January 19, 1946; amended charter dated April 26, 1946 Tribunal established January 19, 1946 [Електронний ресурс] // Establishment Of An International Military Tribunal For The Far East Режим доступу до ресурсу: [https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.3\\_1946%20Tokyo%20Charter.pdf](https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.3_1946%20Tokyo%20Charter.pdf)
63. The Tokyo Trials [Електронний ресурс] // History & Ourselves. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.facinghistory.org/resource-library/tokyo-trials>.
64. Kolk and Kislyiy v. Estonia Case before the ECHR//Journal of International Criminal Justice 4 (2016), P. 414–415.
65. International Military Tribunal for the Far East Charter (IMTFE Charter) [Електронний ресурс] // University of Oslo. – 1963. – Режим доступу

до ресурсу: <https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/04/4-06/military-tribunal-far-east.xml>.

66. The International Military Tribunal For The Far East [Електронний ресурс] // University of Virginia School of Law. – 1948. – Режим доступу до ресурсу: <https://imtfe.law.virginia.edu>.

67. Вторгнення Росії в Україну. Онлайн [Електронний ресурс] // Кореспондент.net. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/4449684-vtorhnennia-rosii-v-ukrainu-onlain>.

68. Провідні експерти та правознавці підтверджують, що росія вчиняє геноцид в Україні – CNN [Електронний ресурс] // Слово і діло: аналітичний портал. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.slovoidilo.ua/2022/05/27/novyna/pravo/providni-eksperty-ta-pravoznavczy-pidtvverdzhuut-rosiya-vchynuaye-henocyd-ukrayini-cnn>.

69. Справа «Україна проти Росії» щодо порушення конвенції про запобігання геноциду: що далі відбудуватиметься у Міжнародному Суді ООН? [Електронний ресурс] // Українська Гельсінська спілка з прав людини. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://helsinki.org.ua/articles/sprava-ukraina-proty-rosii-shchodo-porushennia-konventsii-pro-zapobihannia-henotsydu-shcho-dali-vidbuvatymetsia-u-mizhnarodnomu-sudi-oon/>.

70. Якби ми ратифікували Римський Статут, Міжнародний Кримінальний суд уже сформулював би обвинувачення щодо путіна». Інтерв'ю «Бабеля» з екссуддею Трибуналу для колишньої Югославії Володимиром Василенком [Електронний ресурс] // Асоціація правників України. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://uba.ua/ukr/news/9303/>.

71. Міжнародний Кримінальний Суд [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ukrinform.ua/tag-miznarodnij-kriminalnij-sud>.

72. Чому Європейський суд з прав людини залишається ключовою інституцією правосуддя для України щодо притягнення Росії до

відповідальності [Електронний ресурс] // Українська Гельсінська Спілка з прав людини. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://helsinki.org.ua/articles/chomu-yevropeyskyu-sud-z-prav-liudyny-zalyshaietsia-kliuchovoiu-instytutsiieiu-pravosuddia-dlia-ukrainy-shchodoprytiahnennia-rosii-do-vidpovidalnosti/>.

73. ЄСПЛ наказав Росії припинити напади та бомбардування цивільних об'єктів в Україні [Електронний ресурс] // європейська Правда: міжнародна безпека та інтеграція України. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/1/7134999/>.

74. Ситуація з правами людини в Україні в контексті збройного нападу Російської Федерації [Електронний ресурс] // Управління Верховного Комісара. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ua/2022-08-17/2022-06-UkraineArmedAttack-UKR.pdf>.

75. Статут Міжнародного трибуналу з Югославії. Прийнято 25.05.1993 р. Резолюцією 827 (1993) на 3217-му засіданні Ради Безпеки ООН // Рада безпеки. Офіційні звіти Сорок восьмий рік. Доповнення за квітень, травень та червень 1993 року. - Нью-Йорк: Організація Об'єднаних Націй, 1996. - С. 148-151&

76. Статут Міжнародного трибуналу з Руанда. Прийнятий 08.11.1994 р. Резолюцією 955 (1994) на 3453 засіданні Ради Безпеки ООН // Резолюції та рішення Ради безпеки за 1994 рік. Рада Безпеки. Офіційні звіти: 49-й рік. - Нью-Йорк: Організація Об'єднаних Націй, 1996. - С. 20-24.

77. Європарламент закликав створити спеціальний міжнародний трибунал для переслідування винних за військові злочини в Україні [Електронний ресурс] // Євроінтеграційний портал. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/node/4609>.

78. Естонія, Латвія і Словаччина приєдналися до групи з розслідування злочинів РФ [Електронний ресурс] // АрміяInform. – 2022. –

Режим доступу до ресурсу: <https://armyinform.com.ua/2022/06/01/dorozliduvannya-voyennyh-zlochyniv-rf-doluchylsya-shhe-3-krayiny/>.

79. Посліня США з питань глобального кримінального правосуддя — про міжнародний трибунал, геноцид та співпрацю з Україною [Електронний ресурс] // Суспільне Новини. — 2022. — Режим доступу до ресурсу: <https://suspilne.media/252576-poslina-ssa-z-pitan-globalnogo-kriminalnogo-pravosudda-pro-miznarodnij-tribunal-genocid-ta-spivpracu-z-ukrainou/>.

80. Вето Росії не дозволяє радбезу оон ухвалювати змістовні рішення щодо війни в Україні — Боррель [Електронний ресурс] // УкрІнформ. — 2022. — Режим доступу до ресурсу: [https://www.ukrinform.ua/rubric-other\\_news/3576249-veto-rosii-ne-dozvolae-radbezu-oon-uhvaluvati-zmistovni-risenna-sodo-vijni-v-ukraini-borrel.html](https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/3576249-veto-rosii-ne-dozvolae-radbezu-oon-uhvaluvati-zmistovni-risenna-sodo-vijni-v-ukraini-borrel.html).

81. Відповідальність РФ за вчинені злочини: як і де Україна каратиме воєнних злочинців [Електронний ресурс] // LCF. — 2022. — Режим доступу до ресурсу: <https://lcf.ua/thought-leadership/white-collar-crime/vidpovidalnist-rf-za-vchineni-zlochini-yak-i-de-ukrayina-karatime-voyennih-zlochintsiv/>.

82. Європарламент після анексії закликав до збільшення військової допомоги Україні [Електронний ресурс] // Українська Правда. — 2022. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/10/6/7370654/>.

83. Документування воєнних злочинів: як може допомогти система БПД [Електронний ресурс] // Юридична газета online. — 2022. — Режим доступу до ресурсу: <https://jur-gazeta.com/golovna/dokumentuvannya-voennih-zlochyniv-yak-mozhe-dopomogti-sistema-bpd.html>.

84. ЄС, США і Британія створили консультативну групу щодо розслідування звірств РФ в Україні [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. — 2022. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-konsultativna-hrupa-rosia-zvirstva/31868564.html>.

85. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] // Верзовна Рада України. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
86. Лебедева Н.С. Підготовка Нюрнберзького процесу. Київ., 1976; Міжнародне право. 2001. - С. 664.
87. Власенко Н.А. Криза права: проблеми та підходи до вирішення // Журнал теорія і право. - 2013. - № 8. - С. 43-54.
88. Доповідь Міжнародного кримінального суду 61-ї сесії Генеральної Асамблеї, підготовлена 3 серпня 2006 р. Документ ООН A/61/217. // Офіційний сайт Міжнародного кримінального суду. URL: [www.icc-cpi.int](http://www.icc-cpi.int).
89. Миколаєв А.М. Токіо: суд народів За спогадами учасника процесу. Київ., 1990. - С. 29-39.
90. Нюрнберзький процес: право проти війни та фашизму / Відп. ред. І.А. Ледах, І.І. Лука-шук. Київ., 1995. - С. 258.
91. Принцип комплементарності юрисдикції міжнародного кримінального суду // Актуальні проблеми політики: Збірник наук. праць. - Вип.26. - Одеса, 2005. - С.183 - 191.
92. Касинюк О.В. Еволюція ідеї створення міжнародного кримінального суду // Проблеми розвитку юридичної науки у новому столітті: Тези наук. доп. та повід. учасників наук. конф. молодих учених. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2003. – С. 56-58.
93. Дмитрієв А.І., Муравйов В.І. Міжнародне публічне право: Навч. посіб. -Стер. вид. / Відп. Редактори Ю.С. Шемшученко, Л.В. Губернський - К.: Юрінком Інтер, 2001. - 640 с.
94. O. Triffterer. Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court / Otto Triffterer – Beck/Hart. – 2 edition – 2008 – p. 256.
95. Saland P. The International Criminal Court: The Making of the Rome Statute in R.S. Lee/ Per Saland in Roy S. Lee. – The Hague: Kluwer Law International. – 1999. – p. 212.

96. Claik R.S. The mental element in international criminal law: the Rome Statute of the International Criminal Court and the elements of the offences // Criminal Law Forum. – Vol. 12. – No 3. – 2001. – p. 291.
97. The Trial of German Major War Criminals, Proceedings of the International Military Tribunal Sitting at Nuremberg, Germany, часть 22 (1950), ст. 507.
98. International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. Prosecutor v. Erdemovic, Case No. : IT-96-22-T, Sentencing Judgement. – 29 November 1996. – para. 14 – p. 664.
99. Лунеев В.В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции / В.В. Лунеев – Київ. : Волтерс Клувер, 2005. – 912 с.
100. Dubber M.D. Criminalizing complicity: a comparative analysis. / M.D. Dubber – Journal of International Criminal Justice – 5 – 2007. – p. 977–1001.
101. Malanczuk P. Akehurst's modern introduction to international law/ Peter Malanczuk. – Routledge, London. – 7th revised edn. – 1997 – p. 23–26.